

DOWN TO earth

milieu | mensen | meningen

 milieudefensie
anders kijken, anders kiezen

Uitgave vereniging Milieudefensie
Friends of the Earth Nederland
jaargang 5 | september 2014

24

Special
Anders kijken,
anders kiezen
De visie van
Milieudefensie

Het moet anders!

Samen op weg naar
eerlijk en groen

ECOLOGISCHE VOETAFDruk

Wat moeten we laten voor
een (h)eerlijk leven?

COÖPERATIES

Samen werken aan voedsel
en energie

JAN JONKER

De transitie is vooral
heel praktisch

Zwartland

Een gezin uit Tuvalu is half augustus door Nieuw-Zeeland erkend als allereerste klimaatvluchtelingen ter wereld. Het is zeker dat er de komende decennia nog miljoenen zullen volgen. Fotograaf Kadir van Lohuizen noemt het de grootste volksverhuizing in de ons bekende geschiedenis. Alleen in Bangladesh moeten voor 2050 al zo'n 50 miljoen mensen worden geëvacueerd, de hele baai rond Miami voor 2060. Overal ter wereld worden mensen door klimaatverandering geraakt. Voor zijn project *The Rising Sea Levels* legde Van Lohuizen hun penibele situaties vast. Hier op een van de 332 Fiji eilanden is het water brak en de zwarte, van oorsprong rijke vulkanische grond hierdoor onvruchtbaar. Zelf groenten verbouwen is onmogelijk geworden. Op verzoeken tot evacuatie heeft de regering echter nog niet gereageerd. Ondertussen is er sprake van dat inwoners van Tuvalu en Kiribati juist naar de Fiji's worden overgebracht. Opvallend, aangezien deze archipel in de Stille Oceaan zelf worstelt met het verdwijnen van stranden en een eroderende kustlijn.

Tekst Wendy Koops
Beeld Kadir van Lohuizen / NOOR

1. Vincent Bijlo, column. 2. Michiel Bussink, column *Recept*, freelancer. 3. Ronella Bleijenburg, freelancer. 4. Kris de Decker, column *Lowtech*. 5. Renée Gubbels, illustraties. 6. Freek Kallenberg, hoofdredactie. 7. Wendy Koops, redactie. 8. Nienke Oosterbaan, rubriek *Doe Het Zelf*. 9. Harry Perrée, freelancer. 10. Marjan Peters, art-direction en vormgeving. 11. Bas van der Schot, cartoon. 12. Thomas van Slobbe, column. 13. Myrthe Verweij, kort internationaal, freelancer. 14. Dinand van der Wal, fotografie. 15. Han van de Wiel, freelancer.

Het moet anders

Dinsdag 19 augustus overschreden we de draagkracht van de aarde voor dit jaar. We consumeren ook in 2014 met z'n allen meer dan de aarde jaarlijks kan produceren aan grondstoffen en absorberen in termen van afval en vrijgekomen CO₂. Onze Mondiale Ecologische Voetafdruk is te groot, al sinds de jaren zeventig van de vorige eeuw overigens. En die wordt alleen maar groter, zo waarschuwt het Global Footprint Network dat jaarlijks deze voetafdruk berekent. Waar we met z'n allen nu al anderhalve aarde nodig hebben om aan onze behoeften te voorzien zullen we in 2050 de biocapaciteit van wel drie aardes nodig hebben. Die zijn er niet en dus leven we, zoals onze nieuwe cartoonist Bas van der Schot laat zien, op een tikkende tijdbom (pag. 11).

Dat is vooral te wijten aan het gedrag van ons westerlingen. Als iedereen zou leven zoals wij Nederlanders bijvoorbeeld waren er nu al drieënhalve aardes nodig (pag. 24). Als we zouden leven zoals een gemiddelde Afghaan hebben we echter aan een derde aarde genoeg. Onze manier van leven put dus niet alleen de rijkdommen van de aarde uit, ze is ook nog eens niet eerlijk omdat wij andere mensen op deze wereld en de generaties na ons de kans op een goed leven ontnemen. Dat moet veranderen, zegt Milieudefensie in haar nieuwe visie, die je in woord en beeld in het midden van dit nummer aantreft.

Maar hoe doe je dat, veranderen? Je kunt natuurlijk zelf beginnen: biologisch eten, minder of geen vlees. Je pakt wat vaker de fiets en de trein, of legt zonnepanelen op je dak (pag. 23 en 26). Het probleem is dat nog te weinig mensen dit goede voorbeeld volgen.

Waarom? Omdat ze het onzin vinden? Zeker, die mensen zijn er. Maar vooral omdat duurzaam en eerlijker leven veel 'gedoe' is. Onze samenleving is tot in het diepste van haar vezels niet duurzaam en onrechtvaardig. Als je een ogenschijnlijk heel normaal leven leidt draag je – waarschijnlijk zonder het te willen – bij aan de uitputting van de aarde en ontnem je andere mensen de mogelijkheid tot een goed leven.

Dát moet veranderen. Duurzaam en eerlijk moet de norm worden, het nieuwe normaal.

En ja, dat vereist een radicale verandering van de manier waarop de economie en samenleving nu georganiseerd zijn (pag. 14). Talloze mensen en organisaties zijn daar al druk mee bezig, zo laten we in dit themanummer zien. Het kan en moet echter sneller. Veel sneller. Milieudefensie wil daar de komende jaren hard aan werken, samen met jou. Doe je mee?

Kijk op www.milieudefensie.nl/onsverhaal wat jij kunt doen. Kom naar het symposium 'Verandering, hoe doe je dat?' op 27 september in Utrecht of discussieer mee op onze website: downtoearthmagazine.nl.

Frek Kallenberg, hoofdredacteur

14

“Veranderingen komen niet uit het systeem zelf. Die moet je dus slim samen organiseren”

Volgens Jan Jonker is de transitie vooral een praktische opgave. Het gaat er om dat burgers en bedrijven zaken als energie, zorg, kleding, voedsel en vervoer slimmer gaan organiseren. Gezamenlijk én circulair in de WEconomy.

24 Op kleinere voet

Onze Ecologische Voetafdruk moet gehalveerd. Maar hoe? Het Belgische Ecolife zocht het uit en kwam met maar liefst vijftig aanbevelingen.

23 De Activist

Kantelaars

Sommige mensen maken echt het verschil. Zij gaan niet met de stroom mee, ook niet er tegen in, maar verleggen de stroom richting een ander doel: een eerlijke en duurzame samenleving. Zo werkt Pauline Westendorp van Wij krijgen kippen in Amsterdam aan duurzame energie en een gezondere leefgemeenschap, heeft Judith Vos in Amersfoort een voedselcollectief opgericht dat haar groente, fruit en zuivel direct betreft van boeren uit de buurt en ontwikkelt Henk Van Arkel met STRO wereldwijd alternatieven voor het huidige geldsysteem. Op het symposium 'Verandering hoe doe je dat?' op 27 september in Utrecht vertellen zij meer, nu alvast bij ons in de Activist.

Tekst Ronella Bleijenburg Beeld Dinand van der Wal

Het moet anders!

Het roer moet om, zegt Milieudefensie in haar nieuwe visie. Gemakkelijk gezegd, maar hoe krijg je dat voor elkaar? Han van de Wiel ging op onderzoek uit.

26 Werk in uitvoering

Waarom wachten tot de maatschappij veranderd is? Je kunt gewoon zelf beginnen. Je voedsel halen bij de boer of samen een windmolen neerzetten. Niet altijd eenvoudig, wel heel leuk.

30 Stedelijk van nature

De wereld verstedelijkt in rap tempo. Wie milieuproblemen wil oplossen moet daarom in de stad beginnen. Dat is het uitgangspunt van de Architectuurbiënnale *Urban by Nature* in Rotterdam.

en verder

- 06 Brieven
- 07 Onder Vuur: Foodwatch
- 07 Vincent Bijlo: Westerling
- 08 Uitgesproken: Klimaatrechtvaardigheid
- 08 Commentaar
- 10 Kort Nederland
- 11 Bas van der Schot
- 12 Kort Internationaal
- 34 Regionalisering**
- 38 Boeken: Technologische nepoplossingen
- 39 Media: Het einde van de wereld
- 40 Lowtech: Airco
- 41 Recept: Appeltaart
- 42 Doe het zelf: Vissen
- 43 Consument: Algenolie
- 44 Oproepen en agenda
- 45 Slobbe: Weerloos

Wil je iets kwijt? Schroom niet en schrijf ons. We houden ons het recht voor brieven te selecteren of in te korten. Reageren kan via e-mail: redactie@downtoearth-magazine.nl of per post: postbus 19199, 1000 GD Amsterdam.

Groen bankieren 1

Ik heb weer met veel plezier het laatste nummer van *Down to Earth* gelezen. Met interesse heb ik het vergelijkende onderzoek gelezen waarbij de verschillende banken onder de loep worden genomen. Door een artikel in uw blad van enkele jaren geleden heb ik mijn betaalrekening bij de ING overgezet naar de Triodos.

Kort nadat ik het laatste blad ontving kreeg ik de acceptgiro voor mijn lidmaatschap toegestuurd. Met verbazing constateer ik dat Milieudefensie de eigen betalingen nog altijd via de ING laat verlopen en niet via de Triodos. Is daar een bijzondere reden voor?

Margot Peugeot

Reactie Milieudefensie:

Het klopt dat we (ook) een betaalrekening bij de ING-bank hebben lopen: voor onze contributies en donaties. We probeerden ruim twee jaar geleden naar de Triodos-bank over te stappen, voor het incasseren van contributies en donaties. Helaas, 'ons systeem begon te schudden en te kraken': aldus de Triodos-bank. Vandaar dat er nog steeds 2 procent van ons werkkapitaal bij de ING-bank staat en we van hun diensten gebruik maken voor de betaalrekening en het innen van incasso's. Die giften worden vervolgens van ING naar onze ASN- en Triodos-bankrekeningen geboekt. Op dit moment zijn we in gesprek met de Triodos-bank of zij volgend jaar ook het laatste deel van ons betalingsverkeer kunnen afhandelen. Ondertussen houden we onverminderd druk op ING om verantwoord te gaan bankieren.

Groen bankieren 2

In *Down to Earth* #23, stond het prima artikel Geld op groen van Harry Perrée. Complimenten voor het grondige werk en zijn vermogen dat speels en helder weer te geven. In het deel over verantwoord beleggen is hij verder gegaan dan de Eerlijke Bankwijzer en heeft hij ook informatie ingewonnen over Windenergiefondsen. Helaas las ik hier niets over Oikocredit, een in Nederland gevestigde internationale instelling die gelden uitleent in ontwikkelingslanden en niet de aandacht krijgt die het verdient.

Ruim 25 jaar ben ik lid van Milieudefensie, nog langer van wat nu Pax heet. Daarnaast beleg ik al vele jaren bij Oikocredit. Mijn beste belegging ooit, financieel maar zeker sociaal. Vrede is niet alleen het ontbreken van oorlog. In een niet rechtvaardige samenleving ligt de kiem van oorlog en revolutie. Organisaties die streven naar een duurzame en rechtvaardige wereld,

moeten over hun eigen muren heen kijken en elkaar waar mogelijk ondersteunen. Daarom maak ik u attent op deze financiële instelling en vredesorganisatie die zeer zeker een goed milieu bevordert.

Oikocredit gooit hoge ogen bij alle criteria die Harry Perrée noemt, inclusief duurzaamheid en laag risico. Sinds het bestaan is jaarlijks 1,55 procent dividend uitgekeerd. Het geld wordt belegd in leningen aan beginnende ondernemers in ontwikkelingslanden. Partners worden gescreend op financiële haalbaarheid, sociale impact en milieuaspecten. Als revolving fund wordt het geld steeds hergebruikt.

Coen Zuidema

ADVERTENTIE

JMA zoekt Coördinator bloggersteam/redacteur

Jongeren zijn de toekomst en door hun gedrag te beïnvloeden, beïnvloed je de volgende generaties. JMA's ideale wereld is daarom haalbaar binnen één generatie. Om dat te bereiken, moeten we jongeren inspireren om zelf impact te hebben; als consument, als activist, als Young Green Professional. Ieder kan op zijn of haar manier de wereld een stukje duurzamer maken - en dat kan zeker uitdagend en leuk zijn. Dát willen we laten zien op ons blog.

Gezocht: een jongere tussen de 18 en 28 jaar die in is voor een extra uitdaging.

Geef jij 1 dag per week leiding aan ons blogteam? En lijkt het jou inspirerend om duurzame initiatieven een podium te geven? Reageer dan op onze vacature voor:

Coördinator bloggersteam/redacteur

(half september – februari, 1 dag per week, vrijwillig)

..Je bent onder andere verantwoordelijk voor het uitbreiden van onze pool van bloggers, de kwaliteit van de blogs waarborgen en het zo breed mogelijk pluggen van de blogs.

Bekijk de volledige vacature op www.jma.org/over-jma/vacatures

Onder Vuur

Verborgen dieren

Rund in chips, visolie in olijfolie, appels die glanzend dankzij een soort was van luizen, Foodwatch kwam het bij haar productonderzoek naar verborgen dierlijke ingrediënten allemaal tegen. "Het is vrijwel onmogelijk om absoluut geen dierlijke ingrediënten te eten, omdat ze simpelweg niet in de ingrediëntenlijst staan."

Vegetariërs en islamitische en joodse gemeenschappen in Nederland kunnen zo hun overtuiging niet naleven en dus wil Foodwatch met een e-mailcampagne aan minister Schippers (Volksgezondheid) afdwingen dat voedselproducenten verplicht alle dierlijke bestanddelen op de verpakking vermelden. Het ministerie van Volksgezondheid is niet blij. "Als mensen vanwege hun geloof een E-nummer moeten ontwijken, dan zijn er plekken om die informatie te krijgen. Bovendien is er net een herzieningsstraject over de etiketteringsregels geweest. Dit is niet het moment om dit aan te kaarten."

De Vegetariërsbond staat achter de Foodwatch-actie, maar woordvoerder Floris de Graad vertelt dat de onderzoeksuitkomsten hem niet verrassen. "Juist daarom bestaat ons keurmerk voor vegetarische producten. Bij ons, maar ook bij het Centraal Joods Overleg is informatie te krijgen over verborgen vlees in producten." Ook de Nederlandse Vereniging Frisdranken, Water, Sappen (FWS) geeft aan dat informatie over hulpstoffen op internet te vinden is. Uit het productonderzoek van Foodwatch blijkt dat bijvoorbeeld Sisi No Bubbles Aardbei gefilterd is met visgelatine. FWS: "Vruchtensap bestaat voor 100 procent uit sap. Een beperkt aantal producenten gebruikt wettelijk toegestane technologische hulpstoffen van dierlijke oorsprong, bijvoorbeeld om het sap helder te maken. Dat zijn geen ingrediënten. De kans dat deze in het eindproduct achterblijven is klein." De Federatie Nederlandse Levensmiddelen Industrie (FNLI) zegt dat de Europese wetgeving deze proceshulpstoffen bewust uitsluit van verplichte etikettering. "Een te vol etiket leidt tot verwarring. Fabrikanten bieden verpakkingen aan zoals de consument dat wenst. Op dit moment merken wij geen enorme vraag naar een verplichte melding."

Maar Foodwatch, als diverse partijen vinden dat op voldoende plekken informatie te krijgen is over sporen van dierlijke ingrediënten en een te vol etiket tot verwarring leidt, waarom dan deze actie? Hilde Anna de Vries: "Het is nu onduidelijk of producten sporen van dierlijke ingrediënten bevatten. Wij willen transparantie. Op het moment van aankoop moet in een oogopslag duidelijk zijn of er dierlijke restanten in een product zitten. Het is de omgekeerde wereld als consumenten op internet moeten zoeken. Helaas is het niet altijd zo gemakkelijk om die informatie te vinden als wordt gesuggereerd. In een paar dagen tijd hebben we meer dan 11 duizend handtekeningen verzameld. Het onderwerp leeft dus echt wel. Bovendien een te vol etiket? Je hebt maar een paar millimeter nodig voor een icoontje of zinnetje."

Tekst: Ronella Bleijenburg

Bijlo belt...

...een westerling

"Westerling..."
 "Hallo meneer Westerling, met Vincent Bijlo, mag ik u een paar vragen stellen over uw ecologische voetafdruk?"
 "Over mijn wat, eekooloogische voetafdruk, heb ik die? Ik?"
 "Ja, en die is te groot."
 "Dat ken niet, maatje 43."
 "Eet u elke dag vlees?"
 "Niet elke dag, soms ook kip."
 "Kip is ook vlees."
 "Sinds wanneer?"
 "Dat was altijd al zo. Rijdt u auto?"
 "Auto's rijd ik, een leasebakke en een oldtimer voor in het weekend."
 "Zijn die elektrisch?"
 "Elektrisch, ik ben geen homo, wat zit je nou allemaal..."
 "Vliegt u wel eens?"
 "Nou, alleen met Easyjet, het moet niet te gek worden, qua kosten."
 "Heeft u kinderen?"
 "Mijn vrouw loopt zwanger van de vierde."
 "Denkt u wel eens aan de toekomst?"
 "Nou ja, wanneer de Champions League weer begint."
 "Ik bedoel de toekomst van uw kinderen."
 "O, dat. Ja, ik spaar, ze hebben nou bij de Aldi..."
 "Of de aarde over 40 jaar nog bewoonbaar is, die toekomst..."
 "Dat ligt er aan of de huren veel stijgen natuurlijk."
 "Het klimaat op aarde verandert meneer Westerling."
 "Het wordt warmer ja, maar daar hebben ze wat op gevonden. De airco. Goed he?"
 "Nee, dat is niet goed, want de airco kost heel veel energie."
 "Maar die is toch elektrisch? Als een elektrische auto goed is dan is een elektrische airco toch ook goed?"
 "Alleen als die elektriciteit duurzaam is opgewekt."
 "Duurzaam? Dat kan nooit wat zijn, er zit duur in."
 "We kunnen zo niet doorgaan meneer Westerling."
 "Jij niet nee, je moet eens ophouden, je doet zo ongezellig. Laten we ermee stoppen, dit gesprek heeft al veel te lang geduurd, ik wilde net de tegels van het terras gaan schoonmaken met de hogedrukspruit, kan ik daar nou eindelijk eens aan gaan beginnen? Maar waarvoor belde je ook weer, voor mijn economische hoedaafdruk?"
 "Uw ecologische voetafdruk, die is veel en veel te groot."
 "Maar wat is dat dan?"
 "Dat is de mate waarin u het milieu belast met uw manier van leven."
 "Je milieu jongen, dat is waar je vandaan komt. Ooo, ik moet ophangen, alles staat hier nog open en het begint verschrikkelijk te regenen en te waaien."
 "Dat bedoel ik nou. Dàag meneer Westerling."

Vincent Bijlo

Illustratie: Renée Gubbels

“Jullie moeten je levensstijl drastisch veranderen, geen twijfel mogelijk”

Dat zegt Dipti Bhatnagar, coördinator voor klimaatrechtvaardigheid en energie van Friends of the Earth International. Tekst Myrthe Verweij

Bhatnagar (33) werkt sinds drie jaar vanuit Mozambique voor Friends of the Earth International. De liefde bracht de Indiase naar zuidelijk Afrika. Ter plekke zag ze de gevolgen van klimaatverandering. Er zijn steeds meer droogtes en overstromingen in Mozambique. Het verbouwen van eigen voedsel wordt zo voor de Mozambikanen steeds moeilijker. Meer dan 150 duizend mensen raakten vorig jaar door overstromingen in het land ontheemd.

Friends of the Earth pleit voor klimaatrechtvaardigheid, wat versta je daaronder?
“Het gebruik van fossiele brandstoffen staat centraal in een wereldeconomie die erop gericht is om meer en meer te produceren. Daardoor kunnen sommigen steeds meer consumeren. Dat creëert elites, ook in het Zuiden. Klimaatrechtvaardigheid gaat over machtsrelaties die moeten veranderen. Want klimaatverandering kun je niet oplossen zonder iets aan die onderliggende oorzaken te doen: het model van grootschalige, gecentraliseerde energieproductie. In Mozambique heb je bijvoorbeeld een aluminiumsmelter, MozAl, die meer elektriciteit verbruikt dan de rest van het land bij elkaar. Van de Mozambikanen heeft 80 procent nog geen toegang tot elektriciteit.

Klimaatrechtvaardigheid betekent voor mij dat gemeenschappen zelf eigenaar zijn van hun energievoorziening. En we moeten weg van het ‘vieze energie’-model. IPCC-studies laten er geen twijfel over bestaan wat er moet gebeuren: de CO₂-uitstoot moet drastisch omlaag. Maar de politieke wil ontbreekt.”

Waarom is het belangrijk dat de zogenaemde koolstofschuld van het Westen erkend wordt?

“De bevolking in het Westen en Noorden kon een welvarende levensstandaard bereiken door de fossiele brandstoffen die ze de afgelopen vijfhonderd jaar heeft opgebruikt. Dat zorgde voor een hoger CO₂-gehalte in de atmosfeer. In het Zuiden van de wereld is een ‘leven in waardigheid’, zonder armoede, voor de meeste mensen nog niet bereikt. Er is toegang tot energie nodig om dat mogelijk te maken. Maar de ruimte om CO₂ uit te stoten is opgebruikt. Het overgrote deel van de bekende voorraden fossiele brandstoffen moet in de grond blijven. Daarom moeten jullie, in Europa, de VS, Australië, Korea, Japan en Canada, koolstofvrij worden: veel minder fossiele brandstoffen gebruiken. De tweede stap is dat er geld en technologie moeten komen voor landen in het Zuiden, zodat wij voor onze mensen een waardig leven kunnen realiseren – gebaseerd op

hernieuwbare energie-oplossingen op gemeenschapsniveau. We kunnen het ons niet veroorloven fossiele brandstoffen te blijven verbranden.”

De auto de deur uit, geen vlees meer, de kachel lager of de airco hoger, minder comfort. Veel consumenten zitten er wellicht niet op te wachten om ‘koolstofvrij’ te gaan?

“Er is een fundamentele verandering van ons waardensysteem nodig: wat vinden we belangrijk? We hebben niet voor elk individu een auto nodig, zoals je in de VS wel ziet. Openbaar vervoer en werk zijn altijd ver weg, dus mensen nemen de auto. Dat verander je niet in je eentje als consument. We moeten het systeem veranderen. In de VS moet de regering Obama voor goed openbaar vervoer kiezen, omdat de toekomst dat nodig heeft. Ze moet daar prioriteit aan geven en tegen de automobiellindustrie en oliemaatschappijen in gaan.

Het gaat dus om een ander waardensysteem, niet om besparingen door individuele consumenten. ‘Draai een ander peertje in, rijd minder, jij kunt het verschil maken.’ Met zulke slogans is geprobeerd om activisme te individualiseren, persoonlijk te maken. Maar als de grote systemen niet veranderen, zullen zulke individuele acties betekenisloos zijn – zo groot is de klimaatcrisis waar we voor staan.”

Wat kunnen burgers en consumenten het beste doen?

“Jullie zijn in Nederland al fantastisch bezig met het verzet tegen schaliegaswinning. De strijd tegen vieze energie is niet alleen sym-

bolisch. Als je *fracking* stopt blijven er meer fossiele brandstoffen in de grond. Dat soort acties willen wij graag van de westerse landen. Roep jullie overheden ter verantwoording. Want dat kunnen wij vanuit het Zuiden niet doen. Jullie kunnen bij jullie regeringen erop aandringen om minder broeikasgassen uit te stoten in plaats van steeds meer fossiele brandstoffen te consumeren. Zodat ze niet met vrijblijvende nepoplossingen komen. Want de reactie vanuit geïndustrialiseerde landen is tot nu toe geweest: ‘wij kunnen doorgaan met vervuilen, want we verhandelen onze CO₂-uitstootrechten, we compenseren met bossen’. Maar daarvan

krijgt het Zuiden de rekening. We schieten er niks mee op als Shell haar rommel in Nigeria, en teerzanden in Canada ‘compenseert’ door bossen in Indonesië te beschermen. Of wanneer inheemse bevolkingsgroepen worden verjaagd voor een klimaatproject dat boskap zou moeten tegengaan, zoals in Kenia.”

Maar individuele besparingen hebben dus geen zin?

“Maar natuurlijk moeten mensen in het Westen hun levensstijl drastisch veranderen, dat staat buiten kijf! We hebben maar één planeet, geen drie of vier. De mensen in

het Zuiden kunnen, binnen de ecologische grenzen van de planeet, geen waardig welvaartsniveau bereiken als het consumptieniveau in het Westen niet omlaag gaat. Hoe meer iemand in het Westen consumeert, hoe minder er onderin het vat overblijft voor iemand in het Zuiden. Zo simpel is het. We hebben gezamenlijke, maar verschillende verantwoordelijkheden om klimaatverandering tegen te gaan.

Nederland, de EU, jullie hebben meer dan je eerlijke deel opgebruikt. Dus jullie moeten zonder twijfel koolstofvrij worden. *You need to decarbonise.* □

Commentaar

Meer geluk met minder

Gelukkige consumenten zijn beter voor het milieu, las ik op de wetenschapspagina van nu.nl. Materialisme is niet alleen slecht voor het milieu, het is ook niet best voor het welzijn van de consument, zo concludeert de Amerikaanse positief psycholoog Miriam Tatzel. De maatschappij moet de bizarre rijkdom van de extreem rijken minder verheerlijken, vindt zij, want mensen spiegelen zich daaraan en willen daardoor zelf ook een hoog inkomen en dure spullen. Juist dat is een recept voor ontevredenheid, vooral als de kloof met de realiteit groot is. Daardoor gaan ze meer kopen, en omdat al dat bezit al vrij snel geen voldoening meer geeft, is er ook snel weer behoefte aan meer en zo zitten velen vast in een vrij troosteloze spiraal.

Het suffe is dat het najagen van al die rijkdom en spullen vaak zoveel energie kost, dat er geen tijd overblijft voor wat volgens de positieve psychologie echt bijdraagt aan geluk: het opdoen van mooie ervaringen, het ontwikkelen van persoonlijke talenten, een goed zelfbeeld en het hebben van waardevolle relaties. Dingen die niet per se duur hoeven te zijn en ook een veel langer positief effect hebben. Zuinige mensen zouden ook vaak gelukkiger zijn dan materialistische.

Zo bekeken is de boodschap van Milieudefensie dat het vooral allemaal minder in plaats van meer moet misschien wel gewoon goed nieuws. En is er helemaal geen reden voor dat chagrijnige sfeertje wat ik vaak bespeur rond discussies over een eerlijke mondiale, ecologische voetafdruk en de offers die we daarvoor moeten laten. Er is vooral veel nadruk op wat we straks niet meer kunnen, niet op wat er daardoor allemaal mogelijk wordt.

Waarschijnlijk gaat het ook hier om een groot verschil tussen wat mensen (denken te) willen en tussen wat realistisch is. Misschien valt daar nog een wereld te winnen. Het doet me denken aan wat Pauline Westendorp van Wij krijgen kippen op pagina 23 zegt: we willen wat de ander heeft en als één iemand in een straat zonnepanelen neemt, volgen er vaak meer. Kantelaars zoals zij, er komen er meerdere in dit themanummer aan het woord, maar ook al die mensen in coöperaties en pioniers van de WEconomy, worden hopelijk de nieuwe rolmodellen van de samenleving. Ze maken allemaal ook een opvallend gelukkige indruk, en daar is het in het leven uiteindelijk allemaal om begonnen.

Wendy Koops, redacteur

“Er is een fundamentele verandering van ons waardensysteem nodig”

Nauwelijks verkeer voor nieuwe A9

Regeren is vooruitzien, maar niet voor minister Schultz van Infrastructuur en Milieu. Snelweg A9 wordt de komende jaren veel minder druk dan verwacht. Trends in stedelijke ontwikkeling en concreet de trage groei van Almere zijn hiervan de oorzaak. Toch houden zowel Rijkswaterstaat als Schultz vast aan de verbreding van de snelweg van vier naar tien rijstroken. Ook over de Gaasperdammerweg, het stuk A9 door de Bijlmer in Amsterdam, rijden steeds minder voertuigen: in 2005 waren dat er nog 72 duizend per dag, vorig jaar dagelijks 59 duizend. Niettemin wordt ook dit stuk asfalt uitgebreid van twee keer twee rijstroken naar twee keer vijf rijstroken, inclusief een drie kilometer lange

tunnel van 1 miljard euro. Op twee van de andere zeven deelprojecten in de 4,2 miljard kostende wegwitbreiding rond Amsterdam groeit het verkeer ook al niet meer. Zowel op de A6 bij Almere Poort en de A1 bij Muiden rijden net zoveel of zelfs minder auto's dan in 2007. Reden om de uitbreidingsplannen te heroverwegen, zou je denken. Niet voor Schultz dus. Bovendien zou dat juridisch lastig zijn, omdat de verbredingen van de A9 al zijn gegund aan bouwbedrijven. Wellicht dat de Kamer nu haar verantwoordelijkheid neemt. Tweede Kamerlid Sander de Rouwe (CDA) heeft Schultz al om opheldering gevraagd.

Foto: Marten van Dijk

De vuile handen van Microsoft

Ongeveer 25 actievoerders van Milieudefensie zijn op 7 juli aangehouden tijdens een actie bij het hoofdkantoor van Microsoft Nederland in Hoofddorp. Zij besmeurden het gebouw met 'vuile handen' van modder, omdat het elektronicabedrijf de ogen blijft sluiten voor de milieuschade die tinmijnbouw voor haar producten op het Indonesische eiland Bangka aanricht. Ook de arbeidsomstandigheden zijn er slecht. Bij het delven van tin voor tablets, telefoons en laptops wordt het eiland verwoest en vallen jaarlijks tientallen doden. Bovendien is er sprake van kinderarbeid. Anders dan voorlopers als Philips, Samsung en Apple weigert Microsoft publiekelijk te verklaren dat het over wil schakelen op duurzaam tin uit Indonesië. De actievoerders kwamen na enkele uren weer vrij.

IJslandse groene stroom kan blijkbaar vliegen

Sinds kort komt steeds meer van onze groene stroom uit IJsland. Gek genoeg loopt er helemaal geen fysieke kabel van IJsland naar ons land. Het gaat hier dan ook om sjoemelstroom: in ons land opgewekte grijze stroom 'vergroend' met Garanties van Oorsprong (GvO) van in IJsland opgewekte groene stroom. Nederland verbruikte in 2013 117 TWh aan elektriciteit. Bijna een derde hiervan werd

'vergroend' met GvO's uit het buitenland. Nieuw is dat nu inmiddels 9 procent van de geïmporteerde GvO's afkomstig is uit IJsland. Tot nu toe kwam die sjoemelstroom voornamelijk uit Noorwegen maar het percentage Noorse GvO's is na een campagne tegen sjoemelstroom van WISE teruggelopen van 69 procent in 2012 naar 45 procent in 2013. De import van duurzame elektriciteit nam in

2013 evengoed verder toe met ruim 7 TWh naar in totaal 40 TWh. Op papier dan, want de fysieke stroom komt nauwelijks aan in Nederland. De stroom die we hier verbruiken komt namelijk voor 90 procent gewoon uit kolen- gas- en kerncentrales. Juist daarom is het volgens WISE van belang dat bedrijven en burgers in ons land alleen nog maar in Nederland opgewekte groene stroom kopen.

Spaargeld naar megastallen

Nederlandse banken behoren tot 's werelds grootste investeerders in megastallen in de VS en opkomende economieën als Brazilië en China. Dat blijkt uit een recent rapport van Wakker Dier. Rabobank is met het verstrekken van 4,2 miljard euro aan leningen aan stallenbouwers in die landen de afgelopen drie jaar de grootste ter wereld. ING is goed voor 1,4 miljard en staat daarmee op plaats twee. In Europa zijn deze stallen, met soms wel 3 miljoen kippen of 10 duizend varkens, verboden vanwege het dierenleed dat ze veroorzaken en de overlast voor omwonenden. Maar in genoemde landen bestaan er geen regels voor dierenwelzijn. De banken overtreden dus officieel geen regels. Wakker Dier vindt echter dat Rabobank zich moet houden aan haar eigen gedragscode die de bank wel hanteert voor stallen in Nederland en waarin dierenwelzijn centraal staat.

Ook vogels slachtoffer landbouwgif

Niet alleen de bij legt het loodje door neonicotinoïden. Ook insectenetende vogels zijn het slachtoffer. Dat blijkt uit een studie van biologen van de Radboud Universiteit en van Sovon Vogelonderzoek Nederland. Veel vogelsoorten die afhankelijk zijn van het boerenland lopen al jaren in aantal terug. Er zijn echter verschillen in teruggang van gebied tot gebied. Uit het onderzoek blijkt dat insectenetende vogels, zoals spreeuwen en boerenzwaluwen, sterker achteruit gaan in gebieden met hoge concentraties van de neonicotinoïde imidacloprid in het oppervlaktewater. "We hebben zeer grondig gekeken naar andere mogelijke factoren die kunnen samenhangen met de

lokale achteruitgang van deze vogels. Maar de hoeveelheid imidacloprid in het oppervlaktewater komt uit onze analyse naar voren als veruit de belangrijkste verklaring voor de ruimtelijke verschillen in trends", aldus professor Hans de Kroon die het onderzoek leidde. Imidacloprid is wereldwijd de meest gebruikte insecticide in de landbouw. Het wordt gebruikt om zaden en bollen mee te behandelen en voor het spuiten van gewassen in de open lucht en in kassen. Het middel werkt in op het centraal zenuwstelsel van insecten. Hierdoor raken ze gedesoriënteerd, verlamd en sterven ze. Het bestrijdingsmiddel wordt ook in verband gebracht met de afname van het aantal bijen en andere insecten en ongewervelden.

+++ **Milieuorganisaties** opnieuw naar Raad van State om vergunning kolencentrales Maasvlakte aan te vechten +++ De Drentse gemeente Westerveld mag van de Raad van State **geen uitbreiding van veebedrijven** toestaan als die in strijd is met de Natuurbeschermingswet +++ **Nigeria en Shell falen** in hun aanpak om de door olie vervuilde Nigerdelta schoon te maken, blijkt uit rapport van onder meer Amnesty International en Milieudefensie +++ Het **biologisch landbouwareaal in Europa** is tussen 2003 en 2010 met 55 procent toegenomen, in Nederland ligt het aandeel echter op slechts 2,7 procent +++ **Nieuw onderzoek:** de luchtvaartsector groeit zo snel dat zelfs de grootste inspanningen om de uitstoot van vliegverkeer te verminderen teniet gedaan zullen worden +++

NOORWEGEN

Giftig mijnbouwafval in fjorden

Chemisch afval van nieuwe mijnbouwprojecten mag in Noorwegen gewoon in fjorden worden gedumpt. Friends of the Earth Noorwegen, lokaal bekend als Naturvernforbundet, waarschuwt dat Noorwegen het enige land is dat wil toestaan dat ook *nieuwe* mijnbouwprojecten hun giftige afval zo mogen lozen. In Papoea-Nieuw-Guinea, Indonesië en Turkije is het bestaande mijnen nog toegestaan om in zee te lozen.

Jorunn Vallestad van Naturvernforbundet: "Het is niet te geloven dat we in Noorwegen, waar we onze prachtige fjorden als belangrijkste

en bekendste attractie beschouwen, met onze export van vis naar grote delen van de wereld, diezelfde fjorden willen gebruiken als open afvalstort van de mijnbouwindustrie."

Twee Noorse fjorden die door nieuwe mijnbouwprojecten bedreigd worden, zijn aangemerkt als 'nationaal zalmfjord', bedoeld om de wilde Atlantische zalm te beschermen. "Noorwegen doet zich op het internationale podium graag voor als leider op milieugebied. Het is gênant om te zien dat de giftige realiteit zo anders is", vindt Vallestad. Bron: FoE Europe

VERENIGDE STATEN

Roetwolken tegen schone lucht

Het schijnt een trend te zijn in Amerika: je pick-up of SUV zodanig *pimpen* dat-ie extra vette roetwolken uitbraakt. Met die roetwolken kun je als bestuurder voetgangers, auto's van Japanse makelij, vooral de Toyota Prius, en anderen bestoken. Zo laat je zien dat je al dat gezeur over schone lucht totale onzin vindt en dat je zelf veel geld besteedt aan het zo ranzig mogelijk maken van je

uitlaatgassen. Op internet zijn talloze video's en foto's met het resultaat te bewonderen. De trend zou zijn voortgekomen uit trekkerwedstrijden op het platteland. Volgens de Amerikaanse Clean Air Taskforce zijn dieseluitletgasen een van de grootste bronnen van luchtvervuiling in de VS. Jaarlijks veroorzaakt dat 21 duizend voortijdige sterfgevallen. Bron: Vocativ

FILIPIJNEN

Luchtvaartmaatschappijen weigeren transport haaienvinnen

Vroeger kon het nog gewoon, haaienvinnensoep met Kerstmis. Maar de handel in haaienvinnen is een bedreiging voor de wereldwijde haaienpopulatie. Wildlife Risk en andere natuurbeschermers vragen luchtvaartmaatschappijen daarom geen haaienvinnen meer te vervoeren, want zonder transport geen markt. Steeds meer transporteurs hanteren zo'n haaienvinnenboycot. Het laatste succes van de natuurbeschermers is dat ook de Filipijnse maatschappij Cebu Pacific Airways geen haaienproducten meer aan boord neemt – niet in de maaltijden voor passagiers en ook niet als

luchtvracht. Ruim twintig maatschappijen hebben het transport van haaienvinnen inmiddels afgezworen. Ook KLM transporteert al meer dan 15 jaar geen haaienvinnen meer. Meer goed nieuws voor de haaien komt uit China. Daar is de verkoop van haaienvinnen met maar liefst 82 procent gedaald na een campagne tegen het eten van deze lekkernij door basketbalster Yao Ming. Ook de vermeende hoge concentraties kwik en het gerucht dat veel haaienvinnen nep zijn heeft de verkoop doen dalen. Bronnen: The Dodo en South China Morning Post

DENEMARKEN

Greenpeace Lego-parodie vanwege sponsorcontract Shell

Een video waarin Greenpeace de innige samenwerking tussen Lego en Shell op de hak neemt, is weer terug op YouTube. De Lego Movie Studio was niet gecharmeerd van de parodie op haar video *Everything is Awesome* (Alles is Fantastisch) en liet hem eerder offline halen vanwege vermeende copyrightschending. Greenpeace roept Lego op te stoppen met

het via speelgoed promoten van Shell en haar boorplannen in het Noordpoolgebied. Het speelgoed, zoals pompstations en tankwagens met Shell-logo's, zou de overdorven fantasie van kinderen vervuilen. Zo koopt Shell vriendjes en meet het zich een vriendelijk imago aan, stelt Greenpeace. De parodievideo, getiteld *Everything is NOT Awesome*, werd in korte tijd vijf miljoen keer

bekeken. In de film wordt met Shell-Lego een olieramp in het Noordpoolgebied uitgebeeld en wordt de kijker gevraagd de oproep aan Lego te ondertekenen. De Lego Movie Studio heeft intussen haar copyrightklacht ingetrokken, waardoor de video weer gewoon op YouTube te bekijken is. Bron: Greenpeace

VERENIGD KONINKRIJK

Kunst zonder olie

Bedrijven die verdienen aan klimaatverandering horen niet thuis in de kunsten. Nu een groeiend aantal kerken en universiteiten hun geld weghalen uit de fossiele brandstoffensector, moeten culturele instellingen dat voorbeeld volgen. Dat vinden steeds meer initiatieven die zich keren tegen de in hun ogen onverantwoorde sponsoring waarmee Britse culturele instellingen zich inlaten. Liberate Tate, Reclaim Shakespeare Company, Shell Out Sounds en BP Out Of Opera (BOOO) hebben zich in de Art Not Oil-coalitie verenigd. Ook de theaterprotestgroep BP or not BP verzet zich tegen de reclame die onder meer het British Museum voor de oliegi-gigant maakt, in ruil voor een schamele 1 procent van de inkomsten van het museum.

In juni bezochten tweehonderd actievoerders, grotendeels verkleed als Vikingen, het museum om te protesteren tegen BP's sponsoring van een Vikingtentoonstelling. "Met haar teerzandprojecten vertrapt BP de rechten van de inheemse bevolking in Canada. Gemeenschappen aan de Golf van Mexico zitten met de gevolgen van het lek van de Deepwater Horizon. En nu kijkt BP naar het Noordpoolgebied. Tegelijkertijd lobbyt het bedrijf tegen milieuwetgeving en blokkeert het wereldwijd initiatieven voor schone energie", schrijft BP or not to BP. "Geen wonder dat het bedrijf wat fooien uitdeelt aan de kunst- en cultuursector, om ons af te leiden van haar werkelijke activiteiten." Bron: BP or not BP

+++ **Bolivia:** Poetin biedt Morales Russische hulp aan voor ontwikkelen kernenergie +++ **Palestina:** Friends of the Earth Palestine roept op om te zorgen dat Israël zich in de bezette Palestijnse gebieden aan het internationale recht houdt +++ **Libanon:** Watertekorten door inefficiënte opslag, verspilling en vervuiling +++ **Uruguay:** Total begint in 2015 met olie-exploratie op 200 km van de kust +++ **Kameroen:** Erosie kustlijn, toegeschreven aan klimaatverandering, jaagt toeristen weg +++ **Nigeria:** Nog maar honderd gorilla's in het hele land +++ **Mozambique:** Olifanten- en neushoornbeschermers vragen om handelssancties vanwege stroperij +++

Verenigde Staten: Massale sterfte zeesterren aan zowel oost- als westkust +++ **Laos:** Illegale houtkap in beschermd gebied door tekort aan inspecteurs +++ **Frankrijk:** Voor het eerst in dertig jaar weer nieuwe vergunningen voor mijnbouw metaalwinning +++ **Colombia:** Amerikaanse rechter niet ontvankelijk voor klacht 900 Colombiaanse nabestaanden over Chiquita's betalingen aan paramilitairen, Chiquita opgelucht +++ Bronnen: Science Daily, Latin American Herald Tribune, PENGON/ FoE Palestine, IPS, Daily Trust, AllAfrica, Vientiane Times, Reporterre, Colombia Reports.

Duitsland: Actiedag tegen bruinkoolwinning

Op 1 augustus werd er in het Duitse Rijnland de gehele dag met blokkades van graafmachines, spoorbanen en toegangswegen geprotesteerd tegen de winning van bruinkool. Aan de rand van de dagbouw mijn Garweiler zaten ongeveer zestig mensen voor een gigantische schepradgraafmachine. Twaalf van hen zaten aan elkaar vastgeketend. Een tweede groep klom, onder begeleiding van samaritmes en clowneske capriolen, op een graafmachine. Deze klimmers konden pas worden verwijderd nadat de politie een helling van zand naar hun vier tot vijf meter hoge zitplaatsen had laten aanleggen. In Duitsland wordt er, ondanks de Energiewende, steeds meer bruinkool verstoekt en worden nieuwe bruinkoolmijnen geopend.

“Kijk, dit is zo leuk”, zegt Jan Jonker enthousiast als we aan het eind van het gesprek zijn werkkamer willen verlaten. In zijn handen houdt hij een aantal grote Lego-achtige blokken in diverse kleuren. “Ze zijn gemaakt van afval en je kunt er van alles van bouwen: huizen, werkplaatsen... De man die deze blokken heeft gemaakt ontwikkelt nu een vrachtwagen die je naast een afvalstortplaats zet en dan ter plekke van afval deze blokken maakt. Geweldig toch?”

De afgelopen jaren ziet Jonker tot zijn genoegen talloze vergelijkbare initiatieven opduiken. “Ik ben redelijk optimistisch wat dat betreft. Onder druk van de crisis zeggen steeds meer mensen: het is genoeg nu, de boodschap dat we niet op dezelfde voet verder kunnen is helder, ik ga zelf aan de slag.” Hoe ze dat doen en hoe ze zich daarbij organiseren, dat is Jonkers studiegebied. Sinds 2011 is hij hoogleraar Duurzaam Ondernemen aan de Nijmegen School of Management van de Radboud Universiteit

Nijmegen. En binnenkort ook een week per maand aan de Business School van Toulouse in Frankrijk. “Daar ben ik heel blij mee. Niet alleen omdat ze daar ook bezig zijn met nieuwe economische modellen, maar vooral omdat deze leerstoel is verbonden aan de managementfaculteit en niet aan bijvoorbeeld sociologie.”

Het laat volgens Jonker zien dat duurzaamheid business is. Niet duurzaam ondernemen uit ethische of morele overwegingen, maar omdat het niet meer anders kan. “Dat besef dringt nu door en dat stemt me hoopvol.”

Terwijl de overheid in zijn ogen blijft steken in “geruttel” over transities, maar ondertussen vooral bezig is de crisis van een vorig tijdperk te bedwingen, zijn aan de onderkant van de samenleving talloze mensen bezig met microsystemen en microveranderingen op gebied van voedsel, mobiliteit, energie, grondstoffen, gezondheidszorg en onderwijs. “Op die gebieden moeten de komende jaren de grootste transities plaatsvinden, dus het is fantastisch dat daar zoveel kleine initiatieven zijn, maar we hebben wel

schaal nodig. Zelf in je tuin of op je balkon tomaten verbouwen is natuurlijk prima voor de knuffelfactor, maar erg inefficiënt.”

Daar moet dus een nieuwe economie met bedrijven gaan ontstaan?

“En burgers! De WEconomy die ik zie ontstaan is een samenwerkings-economie van burgers en bedrijven. Want tomaten verbouwen wordt wél interessant als we het met de hele buurt of straat gaan doen. Of we gaan *cow-funden*: gezamenlijk koop je direct bij de boer een koe. ‘Klaartje 3 is nu van ons. Weg met de Albert Heijns van deze wereld, zeg maar!’ En dan koop je er ook nog twee varkens bij. Of beter nog, je koopt met veertig gezinnen een hele boerderij, met boer en al. Die mogelijkheid bestaat. Dat is een goed model; burgers en ondernemers die direct met elkaar dealen. En als we met veertig gezinnen een boerderij financieren voor ons voedsel, kunnen we ook een windmolen financieren voor onze energie. Op deze manier trekken we duurzaamheid uit de sfeer van het consuminderen en ‘kijk ons eens leuk groen bezig zijn’. De centrale vraag wordt dan: hoe kunnen we een voorzieningsniveau in stand houden wat past bij onze straat, buurt of dorp. Dat is een echt spannende uitdaging.”

Betekent dat het einde voor bedrijven als Unilever en Albert Heijn?

“Niet direct, maar er verandert wel iets. De meeste bedrijven zijn georganiseerd vanuit de visie ‘wij sturen, u volgt’. Nu zegt de →

De transitie zit hem volgens hoogleraar Duurzaam Ondernemen Jan Jonker niet in grote morele uitdagingen, maar in heel praktische zaken. Hij pleit voor een circulaire samenwerkingseconomie tussen burgers en bedrijven voor zaken als energie, zorg, kleding, voedsel en vervoer. Oftewel, de WEconomy. Tekst Freek Kallenberg Beeld Dinand van der Wal

“Duurzaamheid is het knuffelstadium voorbij”

Geboren: 1954

Opleiding: Andragologie (Leiden), Filosofie (Nijmegen).

Functies: Vanaf 1987 consultant en eigenaar van JAB Management Consultants. Sinds 2011 hoogleraar Duurzaam Ondernemen aan de Nijmegen School of Management en daarnaast gasthoogleraar in o.m. Nottingham, Aarhus, Barcelona, Nancy en Toulouse. Dit jaar benoemd op de Chair d'excellence Pierre de Fermat van de Midi-Pyrenees in Frankrijk. Stond in 2013 op plaats 28 in de *Trouw Duurzame 100*.

Publicates: Schreef en/of redigeerde o.m. *Visies op Maatschappelijk Ondernemen* (2000), *Duurzaam Denken Doen* (2011). *Werken aan de WEconomy* (2013). Volgende maand verschijnt *Nieuwe Business Modellen* (2014).

Web: www.nieuwebusinessmodellen.info

→ burger: handig dat jullie een aantal dingen maken, maar wij gaan dat zelf ook doen. De huidige rolverdeling staat dus op onderdelen ter discussie. Op onderdelen, want niemand gaat zijn eigen doperwten in blikken stoppen, dat blijven Unilever of HAK doen. Maar ik kan wel nu mijn eigen energie maken, of veel meer invloed uitoefenen op mijn eigen mobiliteit. Conventionele modellen zoals boodschappen doen bij de 'super' blijven bestaan, maar er komt een component bij. We gaan steeds meer en steeds makkelijker dingen zelf doen, anders. Hoe dat werkt zijn we met elkaar aan het 'prutsen' en zo ontstaan er nieuwe modellen."

Zien bedrijven dat hun rol verandert?

"Enkele energiemaatschappijen bijvoorbeeld maken heel voorzichtig die beweging en faciliteren dat burgers zelf energie kunnen maken. Maar de eerste de beste bouwmarkt heeft nog geen idee. Daar zitten ze nog in de duurzame knuffelfase met als hoogtepunt balkonhangzakken voor tuinkruiden. Schattig, maar volstrekt irrelevant."

Heeft Unilever het wél door? Dat bedrijf wordt alom bejubeld om haar duurzaamheidsstrategie.

"Het Sustainable Living Plan is een goed plan om een bedrijfsbrede, of zelfs wereldbrede, transitie in te zetten. Ik heb daar heel veel respect voor. Want we eten nu eenmaal ijsjes en we hebben luiers nodig. Dan is het goed dat een bedrijf haar bestaande propositie verduurzaamt en probeert zo min mogelijk schade aan te richten. Het gaat hierbij vooral om verminderingstrategieën (echo-efficiency genoemd), minder transport, minder verbruik, hoger rendement van de shampoo, et cetera. Dat zijn de knoppen waar ze aan kan draaien. Dat is nog steeds niet duurzaam, wel duurzamer."

Maar is er in de WEconomy nog plaats voor zo'n bedrijf?

"Dat weet ik niet goed meer. Rollen verande-

ren, snel. Inmiddels is er een nieuwe factor die huidige businessmodellen op zijn kop zet: de komst van de 3D-printer. Dit verandert iets fundamenteels aan ons industriële model. Daarin is volume – massaproductie – leidend. 3D-printen gaat dat veranderen, zeker nu 3D-printers zelf weer 3D-printers kunnen printen en we binnenkort kunnen printen met elk denkbaar materiaal: zand, metalen, textiel, maar ook groente en afval. Je kunt er alles mee maken, van vliegtuigonderdelen tot overhemden. Dat lijkt sciencefiction, maar zo snel gaat het. Binnenkort heb je waarschijnlijk overal printerhubs, een soort werkplaatsen waar je je ontwerp naartoe stuurt en dan rollen de nieuwe tuinmeubelen of auto-onderdelen uit de printer. Niet recyclen, maar reprints."

Betekent dit het einde van het industriële tijdperk?

"Ik spreek het liefste over complementariteit. Het zal nog wel even duren voordat het industriële model verdwijnt. Als je 300 duizend blikken doperwten moet vullen is het industriële model het meest geschikt. Maar de ondergrens van dat model is wel bereikt, dat is uitontwikkeld.

Interessant zijn de nieuwe modellen. We gooien ruim 50 procent van de kleding weg en er is nu een prototype 3D-printer op de markt die van mijn oude T-shirt een nieuw overhemd print waarvan ik zelf het ontwerp heb uitgekozen – zie daar de circulaire economie op huiskamerniveau. Als we dat vervolgens op straatniveau organiseren, dus de

oude kleding verzamelen en gezamenlijk een aantal printers aanschaffen, zitten we in de *WEconomy*. Dus tussen het idealistische *sharen* en de industrieel ingeblikte doperwten krijgen we economische modellen die we ons nu nog niet kunnen voorstellen. Daarin gaan burgers in een straat of buurt samen de elektriciteit regelen, de zorg organiseren en kopen ze ook nog gezamenlijk een printer om kleren te printen. Dat gaan we dan collectief beheren in een vorm van aandeelhouderschap. Zoiets."

Maar wat let bedrijven om dat voor hen te gaan organiseren?

"De kans bestaat dat bedrijven de ideeën en initiatieven overnemen. Dat IKEA afval inzamelt en de meubels voor je print. Dan krijg je twee modaliteiten naast elkaar: de alternativo's worden professionals en de bedrijven worden partners. Als de transitie die kant op beweegt krijgen we een *WEconomy* die volwassen wordt. Dat is overigens iets anders dan het Amerikaanse idee van de *collaborative economy* dat nu hip is, dat je alles moet *sharen*, delen. Heel leuk, maar hoe die spullen die ze delen gemaakt worden, daar hoor je ze niet over. Pas als je ook de productie gaat delen, en dat ook samen gaat organiseren, dan komen we in de buurt van een coöperatieve en circulaire economie."

Gaat dat ook gebeuren?

"Het zal wel moeten. We moeten met z'n allen een drempel over willen we voor onze kinderen een leefbare planeet achterlaten. Om dat voor elkaar te krijgen moet je dicht bij mensen gaan zitten, en die willen eten, warmte, vervoer, kleding, verzorging. Maak het maar heel praktisch, dáár zit de transitie. Niet in grote morele uitdagingen, maar in heel praktische zaken. Zonnepanelen op het dak, samen een windmolen kopen. We ergeren ons kapot aan die dingen totdat we

er een bezitten. Dan kantelt het proces volledig. Je kunt nu op een *app* het rendement van je eigen windmolen volgen. Zo'n factor is belangrijk. En ondertussen gebeurt er wel iets wezenlijks: windmolens kopen is infrastructuur kopen! Wie had dat kunnen bedenken? In die tijd leven we. Duurzaamheid is het knuffelstadium voorbij. We raken echt niet meer opgewonden omdat we met houten emmertjes de jaarlijkse paddentrek faciliteren, wel van het feit dat we een stukje windmolen bezitten. Dat we elkaar herkennen op feestjes; 'hij draait weer lekker hè?' Dat is een nieuw soort wij – niet het communistische of socialistische wij – maar het coöperatieve wij. Samen gaan we slimme dingen bedenken. Samen schakelen we heel veel bestaande structuren uit."

Bestaande structuren zullen zich daar niet zomaar bij neerleggen.

"Nee, de veranderingen komen niet uit het systeem zelf. Je moet dus nieuwe logica's ontwikkelen die zo slim zijn dat de bestaande logica zich achter de oren krabt. Het huidige systeem is er gekomen omdat het de sterkste logica was. Het systeem van gas-

leidingen is er gekomen omdat gas het goedkoopst was. Energiemaatschappijen hebben er nu belang bij dat de kabels nog zeker 20 à 30 jaar lang gebruikt blijven worden. Van hen valt de transitie dus niet te verwachten. Maar als wij collectief onze eigen energie gaan opwekken, dan wordt het gemakkelijker en betaalbaar. Slim dus dat Natuur en Milieu zonnepanelen aanbiedt, of de boerenbond. De LTO's van deze wereld zijn de grootste zonnepanelenverkopers van Nederland. Dat weet bijna niemand, maar het is wel heel interessant: de boer gaat in de zon. Daar zit de transitie."

Is dat de rol van milieuorganisaties en andere ngo's, duurzame businesscases ontwikkelen?

"Ik denk het wel. Je ziet dat ontwikkelingsorganisaties zich razendsnel – onder druk van het wegvallen van de subsidies – ontpoppen tot businessmodelontwikkelaars. Milieuorganisaties worden elektriciteitsboeren. Of bieden 'venturelabs'. Dat kun je ook met groente of zelfs stiltte gaan doen. Dat je gezamenlijk een stuk stiltte beheert. Dat bestaat al."

Dus aanklagen is niet meer nodig?

"Nou, we zitten in een transitieperiode. Dit gesprek is een elitesprek, ongeveer 3 procent van de Nederlandse bevolking is met dit debat bezig – en misschien is dat al veel. Maar het wordt gevoerd. De aanklaagfunctie van milieuorganisaties past in het oude systeem, de zonnepaneelverkoopfunctie past in het nieuwe systeem. Dat is spannend. Een aantal van die clubs moeten dus de moeite nemen om beide een poos te doen. Het wordt nog interessanter als, zoals nu, Eigen Huis alternatieve energie gaat promoten. Of als in de *Kampioen* van de ANWB geen kaartjes voor Duinrell zitten, maar zaken die met duurzaamheid te maken hebben. Dan wordt het voor de massa. Daar hoop ik op."

Wat garandeert dat die massa er komt? Het kan ook omgekeerd. Het is nu crisis en dus gaan mensen hun auto delen of groente verbouwen. Maar als het straks weer beter gaat, gaan we gewoon weer lekker alles zelf kopen.

"Allereerst zie ik de crisis niet over gaan, die zal eerder nog harder gaan toeslaan. Wel zullen we nog een aantal keer terugschieten in de oude modus. Maar als je realistisch bent zie je dat dat geen optie meer is. Als wij in het huidige tempo mobiele telefoons blijven maken, zo'n 1,5 miljard per jaar, zijn de grondstoffen over een tijdje gewoon op. Voor zonnepanelen net zo. Dan keert de wal het schip.

Daarnaast vergroeiën mensen in een andere modaliteit. Als jij net je eigen energie, zorg, groente en kleding hebt geregeld, dan hoeft je niet meer terug. Dat is het kantelpunt, dat is het meest spannende. Bij energie is dat punt bereikt. Alternatieve energie is goedkoper dan fossiele energie. Dat is nu een kwestie van uitrollen en opschalen. Nou kleren nog, en groente, vlees, onderwijs, zorg, mobiliteit.

De essentie is dat we dat circulair moeten zien te organiseren en begerig worden op wat nu afval heet: verpakkingsmateriaal, oude kleren, oude elektronica. Dat je aan je burens vraagt of ze nog wat afval hebben omdat jij een paar nieuwe schoenen wilt printen. Dat we dat op straat of buurtniveau collectief organiseren en dus de waarde samen delen. Dan krijgen we een circulaire en coöperatieve economie, een *WEconomy*." □

"Koop met veertig gezinnen een hele boerderij, met boer en al"

De wereld veranderen doe je zo

“**D**e maatschappij veranderen, hoe doe je dat?” Deze vraag blijft eind juni op in mijn mailbox. Of ik een artikel over dit onderwerp wil schrijven. Dat die vraag op mijn bordje belandt, is niet toevallig.

Milieudefensie is bezig met het herformuleren van haar visie en ik heb daarbij handen spandiensten verleend.

Opvallend in die nieuwe visie is de bijna alarmerende toon, die afwijkt van de pragmatische benadering die Milieudefensie tot nu toe heeft gekenmerkt. De huidige samenleving en economie zijn niet duurzaam en rechtvaardig, stelt Milieudefensie. “Daardoor ontstaan grote sociale en ecologische problemen, die in toenemende mate tot complete ontwrichting leiden. Het is vijf voor twaalf, en in sommige gevallen vijf óver twaalf.”

Volgens Milieudefensie is de Ecologische Voetafdruk van Nederland, de optelsom van de totale consumptie uitgedrukt in hectares, drieënhalf keer groter dan waar we op grond van een eerlijke verdeling – het ‘eerlijk aarde aandeel’ – recht op hebben (zie ook pag. 24). We consumeren dus alsof we drieënhalve aarde tot onze beschikking hebben. En daar komen dan nog de economische, financiële en sociale crises bij.

We komen er niet met een beetje minder en een beetje anders dan gebruikelijk, er is een ingrijpende systeemverandering nodig, een structurele verandering van de economie en

Een radicale maatschappijverandering is nodig als antwoord op de huidige crisis. Dat zegt Milieudefensie in haar nieuwe visie. Het ongebreidelde vrijemarktdenken moet plaatsmaken voor een economie, waarbij iedereen een eerlijk deel krijgt zonder dat de aarde ‘overbelast’ raakt. Tekst Han van de Wiel Beeld iStockphoto, Hollandse Hoogte

de samenleving, zegt Milieudefensie. *Sufficiency* is het adagium, een ecologische voetafdruk die in overeenstemming is met de draagkracht van de aarde, waarbij iedereen een gelijk deel krijgt. Dat betekent volgens Milieudefensie in ieder geval een afscheid van fossiele brandstoffen, het optuigen van een kringlooeconomie en een versterking van de zeggenschap van de samenleving over de economie en multinationale bedrijven.

Milieudefensie wil daarbij een rol spelen. Waar de organisatie sinds haar oprichting vooral problemen heeft geagendeerd en optrad als waakhond, wil ze nu richting geven aan het maatschappelijke veranderingsproces.

Neoliberalisme

Mensen veranderen de maatschappij permanent, bewust en onbewust, maar kan een organisatie een structurele verandering bewerkstelligen? Eind jaren zeventig, begin jaren tachtig, toen ik volwassen werd, was de systeemcrisis niet minder diepgaand dan nu. Samenvattend: woningnood, massawerkloosheid, Koude Oorlog, oliecrisis, kruisraketten, milieuvervuiling, kerncentra-

les. Mijn actiebereidheid – zo noemden we dat – was fenomenaal: bijna wekelijks was ik wel ergens aan het demonstreren, blokkeren, kraken of bezetten. En vol overgave bouwde ik, behorend tot de Verloren Generatie, mee aan een parallelle (tegen)economie. ‘Delen als het nieuwe hebben’ werd toen al uitgevonden. Een radicale omwenteling leek binnen handbereik. Wat ik ernstig had onderschat, was de veerkracht van de reële economie. In de VS en Groot-Brittannië namen respectievelijk Ronald Reagan en Margaret Thatcher de touwtjes in handen. Ze voerden een politiek van deregulering, privatisering, korten van sociale uitgaven en ruim baan voor de vrije markt. Neoliberalisme dus. En het werkte. De economie groeide, de werkgelegenheid nam toe (ondanks vele sombere voorspellingen van *jobless growth*) en om mij heen vond de een na de ander een betaalde baan. Ik had geen zin achterblijver te worden en ging ze achterna. Het systeem bleek veel flexibeler dan ik had gedacht: het wist zich aan te passen aan de nieuwe omstandigheden.

Blaast Milieudefensie dan niet te hoog van de toren door een systeemverandering te

willen? Is het niet de taak van Milieudefensie zich in te zetten voor randvoorwaarden, zoals een plafond en prijs voor CO₂, en het aan de maatschappij over te laten hoe daarbinnen wordt geproduceerd en geconsumeerd?

Van de andere kant: de urgentie is nu veel groter dan 25 jaar geleden. Zeer waarschijnlijk schieten we in de tweede helft van deze eeuw over de ‘veilige’ grens van twee graden temperatuurstijging. Dat zal leiden tot ongekende problemen, waaronder ernstige watertekorten, verlies aan biodiversiteit, landbouwproblemen. Die tikkende tijdbom stelt ons voor grote problemen. Is daarvoor een ingrijpende systeemverandering nodig? Zo ja: hoe krijg je die voor elkaar?

Omkiepen

“Stapsgewijze verandering is niet genoeg om het systeem fundamenteel te veranderen”, licht Duncan McLaren toe. We praten via Skype, want hij zit in Västerås, een Zweedse stad honderd kilometer ten oosten van Stockholm. “Om te voorkomen dat het kapitalistische systeem het wiel opnieuw uitvindt, moeten we radicaal veranderen, daar ben ik heel eerlijk in.” →

→ McLaren werkte vele jaren voor Friends of the Earth en is nu onderzoeker en adviseur. In 2011 hield hij tijdens de jaarvergadering van Friends of the Earth Europe een lezing over transformatieve verandering. “Je vernietigt het bestaande systeem en zet er iets anders voor in de plaats.” Die lezing vormt een van de peilers waarop Milieudefensie haar nieuwe visie bouwt. Radicaal veranderen, dat klinkt als revolutie. Maar daar is McLaren minder van gecharmeerd. “Revoluties creëren een machtsvacuüm waar ook onderdrukkende krachten in kunnen duiken. Dat is in het verleden bij revoluties meestal gebeurd.” Meer gecharmeerd is hij van andere vormen van transformatie: *subversion* en *reinvention*. “Bij *subversion* kijk je naar paradoxen en zwakke onderdelen die het systeem met kleine interventies doen omkiepen.” In het geval van *reinvention* negeer je het systeem door alternatieven te ontwikkelen. “Ik ben voor een combinatie van beide.”

Kantelpunten

In Nederland is het woord transitie in zwang om structurele veranderingen te typeren. Transitie klinkt vriendelijker dan revolutie, maar komt op hetzelfde neer. Dé Nederlandse transitie-specialist is Jan Rotmans van het actieonderzoeksinstituut Dutch Research Institute for Transitions (DRIFT) aan de Erasmus Universiteit. Hij ziet in de stapeling van crises een zegen. “Crises zijn de ideale voedingsbodem voor transities”, schrijft Rotmans in zijn boek *In het oog van de orkaan*. Maar Rotmans heeft geen tijd voor een gesprek, want er moet een boek af. Gelukkig weet zijn collega professor Derk Loorbach, directeur van DRIFT, ook wel raad met transitievraagstukken. “Systemen ontwikkelen zich naar een evenwichtstoestand, dan functioneren ze optimaal. Zo hebben we een energiesysteem gebouwd dat is geba-

seerd op goedkope fossiele grondstoffen met grote centrales, die middels een enorme infrastructuur gigantische hoeveelheden aansluitingen realiseren. Van nature ontstaat dan een dynamiek om dat systeem te optimaliseren, door de efficiency te verbeteren, filters op pijpen te plaatsen, besparing te stimuleren, enzovoort. Daarmee maak je het systeem op de korte termijn sterker, maar op lange termijn juist kwetsbaarder: de veerkracht en de flexibiliteit verminderen. Het heeft belang bij de status-quo en heeft steeds meer moeite zich aan te passen aan de veranderende omgeving, zoals de toenemende concurrentie van decentrale energieopwekking. We hebben dit systeem niet voor niks gedurende decennia met veel geld opgebouwd, dus we willen er niet zomaar vanaf. Totdat het te laat is, dan zie je vaak disruptieve veranderingen.”

Loorbach zegt dat diverse systemen op zo'n kantelpunt zijn aangekomen. “We zitten aan het einde van de levenscyclus van alle moderne industriële systemen: landbouw, energie, mobiliteit. De bevolkingsgroei stabiliseert, de economie groeit minder hard, de rek is eruit. Overal zie je alternatieve manieren van denken, werken en organiseren exponentieel groeien. Dat kan niet anders dan tot kantelingen leiden.” Dat klinkt nogal deterministisch, werp ik tegen, maar zo bedoelt hij het niet. “In tegenstelling tot vroeger hebben de huidige systemen geen duidelijke machtscentra. Opstomen naar het paleis en de macht overnemen kan niet meer. Wij spreken daarom bij voorkeur over evolutionaire revoluties, die je op de langere termijn als revoluties kunt zien, maar in de dagelijkse praktijk veel meer evolutionair zijn.” De associatie van systeemverandering met een ouderwetse revolutie – die bij voorkeur haar eigen kinderen opeet – klopt dus niet. Je kunt ook kantelpunten aangrijpen om

> Tijdens een betoging in 1963 hield Martin Luther King op de trappen van het Lincoln Memorial zijn legendarische toespraak “I Have a Dream”, waarin hij zijn hoop uitsprak dat mensen ooit op hun gedrag en niet op hun huidskleur beoordeeld zouden worden.

>> Soms moet je een daad stellen. Op 1 december 1955 weigerde Rosa Parks om haar zitplaats in een bus af te staan en achter in de bus te gaan zitten, zoals de wet in Alabama dat toen voorschreef. De politie werd erbij geroepen en Parks kreeg een boete van \$10 (plus \$4 griffiekosten). Toen ze weigerde te betalen, werd ze gearresteerd en in februari 1956 berecht voor verstoring van de openbare orde. Martin Luther King greep de arrestatie van Parks aan voor een oproep tot de geweldloze Montgomery-busboycot, waardoor het busbedrijf bijna failliet ging en uiteindelijk de scheiding van blanken en zwarten in zijn busen moest afschaffen. Dit leidde tot meer protesten tegen de rassensegregatie. Intussen was de rechtszaak van Rosa Parks bij het Amerikaanse Hooggerechtshof beland, dat haar in het gelijk stelde en de scheiding tussen blanken en zwarten ongrondwettig verklaarde.

een systeem te veranderen en tegelijk van onderop alternatieven opbouwen – evolutionaire revoluties. Als de veranderingen maar radicaal genoeg zijn om te voorkomen dat een systeem voort kan gaan in een nieuwe gedaante.

Radicaal taalgebruik

De inmiddels honderden energiecoöperaties staan model voor ‘het alternatief van onderop’. Zijn zij in staat het energiesysteem te doen kantelen? In zijn nieuwbouwhuis in Groningen laat de apetrotse Frans Stokman zijn geavanceerde energie-installatie zien, met warmtepomp en zonnepanelen. Sinds kort kan Stokman energie uitwisselen met achttien straatgenoten, die net als hij meedoen aan het demonstratieproject Power-Matching City.

Frans Stokman is hoogleraar sociologie aan de Rijksuniversiteit Groningen. Hij onderzoekt de transitie van de energievoorziening

“We moeten een nieuwe circulaire economie opbouwen, en de energietransitie geeft ons die mogelijkheid” **Frans Stokman**, Rijksuniversiteit Groningen

richting duurzaamheid en decentrale opwekking. De bereidheid van burgers om daaraan deel te nemen is cruciaal. Om daar achter te komen en de transitie handen en voeten te geven, richtte hij in 2011 Grunne-ger Power op, een energiecoöperatie voor de stad Groningen. Stokman is voorzitter van het bestuur.

Stokman is een beminnelijke en gemoedelijke man, die ondanks zijn 72 jaar nog steeds onderwijs en onderzoek binnen de universiteit verricht. Zijn taalgebruik is dat van de radicale activist. “Het belangrijkste is dat we af moeten van de eenzijdige afhankelijkheid van een paar grote bedrijven en landen. We moeten toe naar een systeem van wederzijdse lokale afhankelijkheden. Op deze manier garandeer je dat de besluitvorming zo lokaal mogelijk gebeurt. Dat betekent ook afscheid nemen van de fossiele energie en de lineaire economie. We kunnen niet langer grondstoffen gebruiken en daarna weggooien. We moeten een nieuwe circulaire economie opbouwen, en de energietransitie geeft ons die mogelijkheid.” Volgens Stokman zitten we in een transitie-

periode, die per definitie gepaard gaat met onzekerheden. “We kunnen nu nog niet bedenken welke extra voordelen en mogelijkheden lokale energieopwekking oplevert. Vergelijk het met de opkomst van de computer. Nu zijn we zo ver dat we met onze smartphone foto's maken en delen, mailen, filmpjes kijken, navigeren, betalen, muziek luisteren, dingen opzoeken – functies die we toen niet kenden. Dat ga je op het terrein van energie ook zien.”

Vorig jaar verdubbelde het aantal zonnepanelen in Nederland. Stokman: “Voorlopig gaat die groei exponentieel. Een verdubbeling van een verdubbeling is een verviervoudiging.” De nieuwe uitdaging is het opslaan van die energie en het aan elkaar leveren. “Dan komen de energiebedrijven in grote problemen. Hun businessmodel verdwijnt. Als je mij vraagt hoeveel energie over twintig jaar kost, zeg ik: niks. Want iedereen produceert dan zijn eigen energie. Fossiele energie produceren is dan onrendabel.” Maar hoe kom je in hemelsnaam van 4,4 procent hernieuwbare energie naar 100? Stokman: “In 2030 is het bekeken. Daar ben

ik heilig van overtuigd. De grote hindernis is de politiek. Zie het verschil tussen Duitsland en Nederland. Maar we zullen de politiek ondermijnen. Als minister Kamp van Economische Zaken de zelflevering aan het net wil belasten, dan heeft binnen de kortste keren iedereen een batterij om de energie op te slaan. We halen de politiek gewoon onderuit!”

Bevrijde burgers

Op naar Den Haag, waar het Planbureau voor de Leefomgeving zetelt. Van directeur Maarten Hajer wil ik weten hoe je energiecoöperaties moet duiden. Is hier sprake van een transitie/transformatie/systeemverandering/revolutie? Op zijn bureau ligt de recente PBL-studie *Energiecoöperaties: ambities, handelingsperspectieven en interactie met gemeenten*.

Hajer: “In termen van percentages opgewekte energie is het nog helemaal niets. Maar in termen van sociale innovatie zijn ze wél heel interessant. Ik denk dat ze een uitdrukking zijn van een sociaal kantelpunt: burgers willen worden bevrijd uit de pure consumentenrol. En ze kunnen het ook. Je ziet die →

“We zitten aan het einde van de levenscyclus van alle moderne industriële systemen: landbouw, energie, mobiliteit” **Derk Loorbach**, DRIFT

> Nelson Mandela temidden van ANC-aanhangers op 21 April 1994 in Durban, Zuid-Afrika. In de loop van de geschiedenis zijn er vele inspirators geweest. Leaders van bewegingen die systemen deden kantelen. Gandhi, Mandela, Martin Luther King, Aletta Jacobs en meer. Zij allen hadden een idee, een groot idee. Zij deden niet aan symptoombestrijding, maar kwamen gelijk tot de kern. Mandela streed niet voor aanpassing van apartheid en Martin Luther King niet voor minder rassenscheiding. Ze stredden voor het afschaffen ervan. Zelfs als dat betekende dat een heel systeem moest veranderen dat maar niet wilde veranderen.

→ trend overall. Burgers slaan aan het experimenteren met voedsel, ze boeken zonder bemiddeling hun vakanties. Niet iedereen doet dat, maar zij die het wél doen maken de corporate wereld aardig zenuwachtig. Energiecoöperaties houden druk op het systeem en kunnen innovatie aanjagen." Energiecoöperaties zullen niet snel verdwijnen, denkt Hajer. "In alle sectoren zie je een verandering van op efficiëntie gerichte grootschalige organisaties naar organisaties die fluïde zijn, sneller kunnen veranderen. Energiecoöperaties zijn lichte organisaties, geen molochs die dertig jaar vooruit moeten plannen." Maar in tegenstelling tot Stokman gelooft Hajer niet dat het kantelpunt nabij is. "Ik weet zéker dat we niet in staat zullen zijn ons in 2030 met hernieuwbare energie te voeden. We zitten nu op minder dan vijf procent, en de bulk daarvan komt voor rekening van het bijstoken van biomassa. Het is een druppel op de gloeiende plaat. Weinig mensen realiseren zich hoe fossiel onze samenleving is. Alle windmolens samen pro-

duceren evenveel energie als de Amercentrale. Op een groot dak kunnen negen zonnepanelen. Daarmee wek je misschien de helft van je elektriciteit op. En dan hebben we het nog niet over de warmtevraag. Dan praat je alleen over huishoudens, niet over transport en industrie. Dus we hebben nog een lange weg te gaan."

Faciliterende structuur

Stokman versus Hajer laat mooi zien wat de kracht en zwakte is van de strijd om een ander energiesysteem. De kracht van lokale energieopwekking is dat het leuk is om te doen, kosten bespaart, bijdraagt aan gemeenschapsvorming en actief klimaatverandering tegengaat. De zwakte schuilt in de kleine schaal, waardoor het nog lang gaat duren voordat het een deuk in een pakje boter kan slaan, en het onderling nauw verweven energiesysteem: wind- en zonne'boeren' kunnen hun overtollige stroom niet opslaan en leveren die aan het net. Daarmee komt het probleem van de pieken en dalen in het groene stroomaanbod wrang genoeg

terecht op het bord van het vermaledijde oude systeem.

Loorbach zegt daarover: "Je moet oppassen lokale energieopwekking als compleet alternatief te zien. Veel alternatieven geven de richting aan, maar je hebt een sterke faciliterende structuur nodig. Thema's als gelijkheid, inclusie, transparantie en toegang tot voorzieningen komen weer terug. Veel mensen kunnen niet zo maar omschakelen van consument naar producent, niet iedereen wil dat. Hoe ga je dan de besluitvorming regelen? Hetzelfde geldt voor *bottom-up* of *top-down*: het is hybride. In Lochem is de financiële en administratieve afhandeling van de plaatselijke energiecoöperatie in handen van Eneco."

De noodzaak van verandering – ik kan er een heel eind in meegaan, zeker als het om de opwarming van het klimaat gaat. Eergisteren stond onze straat blank na een hoosbui en moest de brandweer eraan te pas komen om kruipruimtes leeg te pompen. Ik denk dat verandering alleen kans van slagen heeft als je samenwerkt met veranderingsgezinde krachten uit het 'oude systeem'. En uiteraard niet nalaat achterblijvers en notoire vervuilers aan te pakken. Maar het systeem opzij schuiven? Dat kun je vergeten: het is ongelooflijk taai en tot in de kleinste haarvaten vervlochten met de maatschappij. Om nog even terug te grijpen op het jargon van de jaren zeventig en tachtig: van revolutionair ben ik getransformeerd tot reformist. Het zal de leeftijd zijn. □

Duncan McLaren en Chris Roorda (DRIFT) spreken op het symposium 'Verandering, hoe doe je dat?' op 27 september in Utrecht.

Pauline Westendorp, initiatiefnemer van: Wij krijgen kippen, Amsterdam

Wat is 'Wij krijgen kippen'? "Een informele coöperatie van bewoners, ondernemers, overheid en onderwijs in Amsterdam-Zuid en daarbuiten. Eigenlijk is het een vrijblijvende zwerm van mensen die zich inzetten voor duurzame energie. Het opwekken is een onderdeel, net als minder verbruik en innovatie. Met elkaar zorgen we voor een gezondere leefomgeving en delen we onze kennis. Wij organiseren van alles om de puzzelaars bij elkaar te brengen en samen de metropoolregio Amsterdam op 100 procent duurzame energie te krijgen."

Hoe maken jullie echt verschil? "Door niet top-down of bottom-up te werken, maar dat systeem te kantelen en samen vooruit te gaan. We doen het mét de gemeenschap en niet vóór de gemeenschap. Wij richten ons op degenen die mee willen doen, want goed voorbeeld doet volgen. Als ik op het dak van mijn woonark sta, zie ik dat veel woonarken in navolging van elkaar zonnepanelen hebben. Zo werkt het in Nederland: wat de een heeft, wil de ander ook. Dat systeem moet je gebruiken. Het werkt."

Waar loop je tegen aan? "De Rijksoverheid. Ze geven gas én trekken aan de handrem. Ik denk dat ze nog niet volledig geloven in duurzame energie. De komende vijftien jaar wordt er 30 miljard Nederlandse euro in het buitenland geïnvesteerd in energie. Investeer dat nou eens in Nederland. Dat levert werkgelegenheid en inkomstenbelasting op en de kans om uit de crisis te komen."

Waarom dit initiatief? "Ik werk nu tien jaar in deze branche en verbaas me dat in Nederland slechts 4 procent van het totale energieaanbod duurzaam is, terwijl dit in andere landen veel hoger ligt. Ik ben bezorgd over de longen van mijn kinderen en verontrust over de klimaatverandering en de armoede die fossiele brandstof veroorzaakt. Zelf woon, werk en rijd ik voor 99 procent op schone energie. Zo moeilijk is dat niet."

"Wat de een heeft, wil de ander ook. Dat systeem moet je gebruiken"

"Weinig mensen realiseren zich hoe fossiel onze samenleving is" Maarten Hajer, Planbureau voor de Leefomgeving

(H)eerlijk leven zonder gehaktbal

Hoe kunnen Nederlanders hun bovenmaatse ecologische voetafdruk halveren? Milieudefensie liet het onderzoeken door het Belgische Ecolife. Dat concludeert: eet minder vlees, rijd minder auto en gebruik meer groene energie. Plus nog 47 andere aanbevelingen. Tekst **Harry Perrée**

Dat wij, aardbewoners, een stelletje viespeuken en vanden zijn, weten we zo langzamerhand wel. Aangejaagd door ons consumptiepatroon kappen we onze mondiale bosvoorraad in rap tempo weg, stoken ons klimaat naar de filistijnen en vissen onze oceanen leeg, om maar eens wat te noemen. Een van de manieren om aan te tonen dat we onze aardbol nu toch echt een beetje moeten ontzien, is de ecologische voetafdruk. De ecologische voetafdruk is een in 1992 door wetenschappers van de University of British Columbia in Canada geïntroduceerd meetinstrument. Hij meet in welke mate de wereldbevolking jaarlijks inteert op hernieuwbare grondstoffen en drukt dat uit in het aantal hectares dat jaarlijks nodig is om onze consumptie te onderhouden. Wie meer en onduurzaam consumeert, heeft een grotere voetafdruk.

De grootste voetafdruk hebben inwoners van Qatar, die jaarlijks 12 hectare nodig hebben om hun consumptiepatroon op peil te houden. Een inwoner van Palestina (147e en laatste plaats) overleeft op 0,44 hectare. Nederland staat op de zesde plaats met 6 hectare per inwoner.

Uitputting

Om de paar jaar berekent de Global Footprint Network de voetafdrukken van zowat alle landen op aarde. Tel je alle voetafdrukken op dan heb je anderhalf maal de aarde nodig. Latere generaties zullen dus van onze overmaatse voetafdrukken de wrange vruchten plukken in de vorm van klimaatverandering en uitputting van landbouw- en visgronden.

Het aantal productieve hectares op onze aarde is namelijk begrensd. De voetafdruk-methode gaat uit van een gemiddelde van zes typen landgebruik: akkerland (voor landbouwgewassen), grasland (voor runde-

ren), bouwland (voor gebouwen en infrastructuur), bosland voor houtproductie, bosland voor CO₂-opslag en visgrond. Het idee is dat alles wat we consumeren terug te rekenen is naar een stukje aarde dat we daarvoor in beslag nemen; vooral CO₂-opslag vereist veel hectares.

Als we de beschikbare grond eerlijk verdelen, zou elke aardbewoner over 1,8 hectare beschikken. Door de bevolkingsgroei zal dit 'eerlijk aarde-aandeel' in 2050 nog maar 1,5 hectare zijn.

Dan stuit je al snel op grenzen. Kijk bijvoorbeeld naar een glas melk. Als eerste hebben koeien grasland nodig om te grazen en eten ze veevoer dat van akkerland komt, zo legt Stijn Bruers van het Belgische bureau Ecolife uit. Verder is er energie nodig voor de landbouwwerktuigen en het pasteuriseren van de melk. Om de CO₂-uitstoot daarvan te compenseren is bosland nodig die de CO₂ opneemt. Het sojameel dat de koeien krijgen, legt beslag op een stukje akkerland en

tot slot vraagt ook de stal om ruimte. De consumptie van dierlijke producten drukt dan ook zwaar op onze voetafdruk.

Meer koffie

Ecolife kreeg van Milieudefensie de opdracht te onderzoeken hoe de Nederlander zijn voetafdruk voor 2030 kan halveren en daarna voor 2050 nog eens kan halveren, zodat deze ten slotte uitkomt op 1,5 hectare.

Het is de eerste keer dat het bureau, dat zeven medewerkers telt en kantoor houdt in een doodlopend woonstraatje aan de rand van Leuven, zo uitvoerig aanbevelingen op een rij zet om de voetafdruk te verkleinen, legt Bruers uit. Hij draagt een zwarte korte broek en een zwart T-shirt van *one.org* met op zijn mouw de tekst 'fight extreme poverty'.

Ecolife rekende eerder aan de ecologische voetafdruk van Walen en Brusselaars. Belgen hebben een grotere voetafdruk dan Nederlanders, vanwege "heel veel kleine dingetjes", aldus Bruers. Zo drinken ze meer koffie, wonen in slechter geïsoleerde huizen, rijden vaker in oude dieselauto's (met een lagere bezettingsgraad) en gooien meer voedsel weg. Dat maakt dat een Belg gemiddeld 7 hectare van onze aarde nodig heeft, en een Nederlander 6.

In die voetafdruk zit het totale consumptiepatroon, verzekert Bruers, vanwege de topdownaanpak. "We beginnen met het totale energieverbruik en de binnenlandse

productie, daar tellen we de import bij op en trekken we de export vanaf. Zo krijgen we de voetafdruk van heel Nederland. Dat is een serieus rekensommetje ja, daar zitten zo'n zesduizend variabelen in. Van elke categorie producten weten we wat er geïmporteerd en geëxporteerd wordt."

Minder vlees

Ecolife bedacht op verzoek van Milieudefensie een afslankrecept voor halvering van de voetafdruk van de Nederlander. Belangrijk ingrediënt: minder vlees en meer plantaardige producten. In 2030 drie dagen per week veganistisch eten, in 2050 zelfs alle dagen. En natuurlijk: geen voedsel meer verspillen, meer OV en fiets, zuinigere en elektrische auto's, 70 procent groene stroom en alle woningen 50 procent energiezuiniger. Indrukwekkend maar onvoldoende. "We zijn met tien aanbevelingen begonnen, maar al gauw bleek dat we er veertig kleine aanbevelingen bij moeten zetten om aan die halvering te komen."

Voor onze kinderen dus geen speklapjes, gehaktbal en kroket meer. Is dat realistisch? "Allez, voor 2030 weet ik het niet. Maar er gaat voor 2050 veel evolueren. En ik heb dat percentage (100 procent veganistisch eten) moeten opvoeren, want anders zouden we er niet geraken. Je kunt daar zoveel op besparen. In Nederland is men bezig met nieuwe eiwitbronnen. Algen en zo. In 2050 zijn we anderhalve generatie verder. De

slavernij is ook snel afgeschaft en dat kon ook niet, zei men."

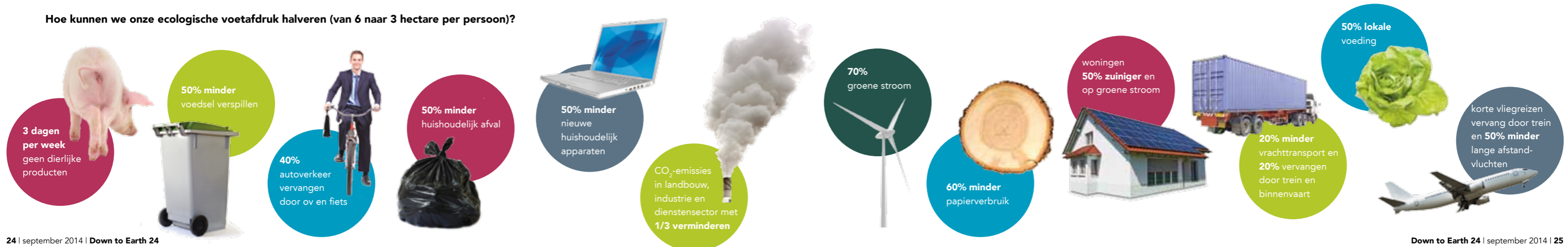
Ach ja, de riedel van minder vlees en meer groente, minder auto en meer OV, minder fossiele brandstof en meer groene energie kennen we toch al lang. Waarom heeft Milieudefensie die open deur naar een kleinere voetafdruk laten onderzoeken?

Pas als de cijfers op tafel liggen, zo reageert Klaas Breunissen van Milieudefensie, komt de noodzakelijke omslag naar een "eerlijk-aarde-aandeel" echt tot leven. "Met ons consumptiepatroon leggen we een te groot beslag op de aarde. Er is geen alternatief, de voetafdruk moet gehalveerd. Wij wilden weten hoe dat zou kunnen, waarbij we benadrukken dat er ook andere mogelijkheden zijn dan die in dit rapport. Het is een verkenning, waarmee we de discussie willen aanzwengelen. En ja, minder vlees eten daar ontkomen we niet aan, dan maar meer bloemkool, je blijft wel lekker eten."

Kwestie van gewenning en lange adem, meent Breunissen. "Twintig jaar geleden was het ondenkbaar dat men geen vlees at, nu is flexitariër een heel normaal begrip. En kijk eens naar roken, twintig jaar geleden was het normaal om op de werkplek te roken, nu is dat ondenkbaar." □

Je eigen voetafdruk berekenen? Ga naar www.ecolife.be/bereken-je-ecologische-voetafdruk of www.wnf.nl/voetafdruktest/.

Hoe kunnen we onze ecologische voetafdruk halveren (van 6 naar 3 hectare per persoon)?

Heft in eigen hand

Steeds meer mensen halen hun voedsel en energie liever uit de eigen omgeving, of produceren het zelf. Om de macht van supermarkten en energiebedrijven te breken. Maar vooral omdat het leuk en lekker is. Tekst Myrthe Verweij Beeld Dinand van der Wal

“De forellenschluss, waar vind ik die?” Nog wat onwennig loopt Hans Wessels (66) op een tropische zomernamiddag rond in de koele loods van het Voedselcollectief in Amersfoort. Hij is op zoek naar wat een slasoort blijkt te zijn. Het geurt er heerlijk naar verse groenten, koriander, kaas en ander lekkers. Wessels en zijn vrouw zijn voor het eerst bij de ‘Voko’. Via het voedselcollectief betrekken zo’n tweehonderd Amersfoortse leden hun groente direct van biologische telers binnen 25 kilometer van hun stad. Het aantal deelnemers groeit gestaag en ook landelijk lijkt er sprake van een trend. Via de streekmarkt, de lokale krant of de zangclub van een vriendin horen geïnteresseerden van het Amersfoortse initiatief. Na een ‘inpraatavond’ kunnen ze besluiten of ze meedoen. Geen vaste groentepakketten die je maar weer tijdig moet zien op te eten, maar je eigen bestelling op maat plaatsen via internet. En meehelpen het collectief draaiend te houden: door bestellingen bij de leveranciers af te halen, op de ophaaldag te helpen met klaarzetten, door de admini-

stratie bij te houden, of door als flexer op onregelmatige momenten bij te springen.

Uit de buurt

“De groente ziet er mooi uit, de mensen zijn erg vriendelijk”, bemerkt Wessels. Voor zijn pensionering was hij hoofd Natuurlijke hulpbronnen en Ecosystemen, bij het ministerie van Buitenlandse Zaken (“Ik had in die tijd nog wel eens met Milieudefensie te maken”). Op dienstreizen zag hij met eigen ogen hoe de mondiale voedselmarkt in elkaar zit. “In Egypte stonden de bespoten boontjes voor de export er ogenschijnlijk fleurig bij, naast het veldje met dorre boontjes voor eigen gebruik”, vertelt hij. Van die bespoten rommel en voedselkilometers moet hij niks hebben. Ook vlees zal bij hem niet snel op tafel staan. “Het is een verschrikkelijk inefficiënte manier van proteïnes omzetten.” Dan liever plantaardig, onbespoten en uit de buurt. Al is de supermarkt zeker niet taboe.

“Eten is een basisbehoefte, waarom zou je er geen feessie van maken?”, vraagt Roswitha Eilbracht (29) zich vrolijk af. Zij doet al twee jaar mee met de Amersfoortse Voko. Ze hoopt dat ook steeds meer jongeren zin in

lokaal en biologisch eten krijgen. “Je vindt hier ook bijzondere soorten, niet het saaie standaard aanbod van de supermarkt.” En je leert waarderen dat niet alles het hele jaar geogost kan worden, vindt de medewerkster uit de gehandicaptenzorg. “Kapucijners, tuinbonen, vers vind ik ze heerlijk”, vertelt ze. “Vroeger kreeg ik die bonen uit een potje en lustte ik ze niet.” Ook het contact met leveranciers, via georganiseerde uitstapjes, stelt Eilbracht op prijs.

Zitten er dan helemaal geen nadelen aan de Voko? “Het enige nadeel is dat ik te enthousiast bestel”, geeft ze lachend toe. “Al die leukere en verschillende dingen. Dan blijkt het bij het ophalen ineens best veel te zijn.” Maar toch gaat alles steeds schoon op, of geblancheerd de vriezer in. Ook andere deelnemers zijn vooral bij de Voko omdat ze het lekker vinden, de sfeer er goed is, en niet in de laatste plaats omdat de prijzen lager zijn dan in de natuurvoedingswinkel.

Tweede golf

Dat consumenten hun voedsel en energie steeds liever direct uit de omgeving betrekken, of zelfs mee-produceren, is een vaak gehoorde stelling, maar klopt die ook? Het CBS, Wageningen University, brancheorganisatie Bionext en de Kamer van Koophandel: om uiteenlopende redenen hebben ze hier (nog) geen cijfers over. Maar de algemene indruk is wel dat er sprake is van een trend.

“Dit soort consumenteninitiatieven kent veel verschillende vormen”, verklaart econoom en coöperatie-expert Onno van

Roswitha Eilbracht haalt samen met haar dochter groenten op bij de VOKO in Amersfoort.

Bekkum (45). “De ene club wordt een vereniging of vennootschap, de andere een coöperatie, een derde blijft informeel. Eenduidige cijfers zijn daarom lastig te vinden.” Wel signaleert Van Bekkum de afgelopen jaren een ‘tweede golf’ als het gaat om nieuw opgerichte coöperaties – de eerste golf deed zich aan het begin van de vorige eeuw voor. Een vijfde van de coöperaties die recent werd opgericht bestaat uit burgercoöperaties. De meerderheid daarvan richt zich niet op voedsel, maar op het produceren van hernieuwbare energie.

Luxe koffiezetapparaten

“Het aantal burgercoöperaties dat zich op energie richt groeit inderdaad exponentieel”, bevestigt Ijmert Muilwijk (30). De milieukundige is voorzitter van ODE, de landelijke vereniging van burgers en coöperatieve zelfopwekkers voor duurzame energie. Nog lang niet al die nieuwe groepen hebben al zelf projecten kunnen realiseren. “Bij windenergie gaat het om grote bedragen. En je moet een lange adem hebben om alle tra-

jecten te doorlopen. Zonne-energie is wél snel rendabel als je het opwekt voor eigen gebruik, maar het is moeilijk geld te verdienen als je het aan het net wilt leveren.” ODE wil dat er zo snel en zoveel mogelijk duurzame energie wordt opgewekt. “Klimaatverandering is een urgent probleem, het gaat over leven en dood”, zegt Muilwijk. De transitie heeft draagvlak nodig. Juist daarom is opwekking in eigen beheer zo’n goed idee.

“Als er in jouw buurt een windmolen wordt neergezet heb je er een positiever gevoel bij wanneer je er zelf bij betrokken bent, dan wanneer een projectontwikkelaar de winst in zijn zak steekt. En mensen die hier vanuit ideële motieven mee beginnen, zijn voorlopers en bereid om ook in nieuwe technieken te investeren. Bij de bank hoeft je daar niet mee aan te komen. Dan moet je eerst 36 documenten verzamelen, alle risico’s moeten worden herverzekerd. Want de bank moet er ook aan verdienen. Als het directer kan, zonder strijkstok van de bank, graag! Dan gaat de opbrengst naar de burgers, die

vervolgens kunnen bepalen wat ze ermee doen. In plaats van naar aandeelhouders in Zweden.”

Muilwijk hoopt vurig dat steeds meer mensen zelf geld stoppen in de opwekking van duurzame energie. “De markt voor luxe koffiezetapparaten is nu groter dan die voor duurzame energie. Dat moet veranderen. Door feitelijk in opwekking te investeren, →

“We bieden samen een alternatief. Maar de macht van de supermarkten wordt er niet gelijk door aangetast” Guido van Beek, Voko Amersfoort

Links op de foto: IJmert Muilwijk

foto: ODE

“De markt voor luxe koffiezetapparaten is nu groter dan die voor duurzame energie. Dat moet veranderen” IJmert Muilwijk, ODE

→ zorg je pas echt voor meer duurzame energie.”

Maar behalve burgerinitiatieven zijn ook andere maatregelen hard nodig. “De pensioenfondsen kunnen als mega-investeerdere heel veel impact hebben”, vindt Muilwijk. En in Den Haag moet de wetgeving veranderen. Want de energiebelasting is nog gericht op besparen en afremmen: “Op 1 eenheid elektriciteit betaal je 200 procent belasting. Dat is goed voor fossiele energie, want daarop moeten we besparen. Maar duurzame energieopwekking moet je juist stimuleren.” Muilwijk pleit ervoor dat hernieuwbare energie onbelast verkocht wordt.

Toch is het wellicht een taai strijd voor de burger, ook al pakt die het steeds meer in georganiseerd verband aan? “We moeten strijdlustig verder gaan met z’n allen. Je moet nooit vermoeid raken. Alle grote revoluties duurden een tijdje voordat ze echt vorm kregen. Als je over tien jaar terugkijkt naar deze periode, dan zie je dat er echt wel wat is gebeurd.”

Aandeelhouders

Bij het voedselcollectief in Amersfoort weet ook deelnemer Guido van Beek (50) dat de Voko een druppel op de groeiende plaat is. “We bieden samen een alternatief”, zegt hij. “Maar de macht van de supermarkten wordt

er niet gelijk door aangetast.”

Toch kun je dankzij een voedsel-coöp wel degelijk kiezen waar je geld heengaat, vindt Abel Herzberger (64) die een van de oprichters is. “Wil je de aandeelhouders van Albert Heijn spekken, of zorgen dat een boer in je omgeving zijn producten tegen een eerlijke prijs kan afzetten? Ik heb hoop dat we op termijn een bedreiging voor de supermarkten vormen.”

Dat veel mensen wel biologisch zouden willen eten maar dat nog niet doen omdat het duurder is, was voor Herzberger (64) een belangrijke motivatie om een voko te beginnen. Maar zo mogelijk nog belangrijker vindt hij het om voeling te houden, of weer terug te krijgen, met hoe je voedsel geproduceerd wordt. “Hoe verder je ervan af komt te staan, hoe makkelijker het is om onverschillig te worden. Als je betrokken bent, weet van welke teler je groente komt, dan begrijp je ook beter hoe raar het eigenlijk is om smerige troep zoals bestrijdingsmiddelen op die gezonde bodem te sproeien.”

Boeren

Ook telers zijn positief over de directere band die ze via voedselcollectieven met de consument hebben. “Biologische telers zijn trots op hun product en vertellen er graag over”, zegt Jan Jaap Jantjes (48). Hij is melk-

veehouder in Noord-Holland en voorzitter van Biohuis, de vereniging van biologische boeren en boerinnen. Ook de extra afzet via voedselcollectieven is welkom, vooral wanneer deze bereid zijn een eerlijke prijs te betalen voor de geleverde kwaliteit.

Het voko-systeem werkt vooralsnog vooral goed voor groente en fruit, denkt Jantjes. Dat zijn producten die zonder verdere bewerking, zoals bij zuivel of granen, direct naar de consument kunnen.

De rol van de voko's is in Nederland nog bescheiden. Maar voorbeelden uit het buitenland laten zien dat consumentencoöperaties het in zich hebben om wel degelijk veranderingen teweeg te brengen in de markt. “In Japan heb je coöperaties met 100 duizend leden. De ontstaansgeschiedenis is anders dan hier, maar die collectieven hebben zeker effect”, denkt Jantjes. “En in de Verenigde Staten zie je dat mensen in zogenoemde percola's deelnemer worden in een boerenbedrijf, waarmee de verbinding tussen consument en teler verder versterkt wordt.”

In Amersfoort kijkt Guido van Beek intussen tevreden hoe de vokodeelnemers hun kostje bij elkaar verzamelen uit de kratten die hij met het klaarzet-team heeft opgesteld. “Dit is toch prachtig? Samen krijg je dingen voor elkaar waar je in je eentje niet aan zou beginnen.” □

Judith Vos, initiatiefnemer van: Voedselcollectief Amersfoort

Wat is het Voedselcollectief Amersfoort?

“Een groep mensen die hun groente, fruit en zuivel direct bij regionale, kleine telers binnen een straal van 25 kilometer rond Amersfoort inkoopt. Alle deelnemende boeren produceren biologisch. Ze hoeven niet per se een certificaat te hebben, want dat is voor veel kleine boeren te duur. Op deze manier willen we de lokale, biologische landbouw en voedselsoevereiniteit stimuleren.”

Hoe maken jullie echt verschil? “We reddden met ons initiatief de wereld niet, maar we willen wel een alternatief zijn binnen het huidige voedselsysteem. Een systeem waarbinnen multinationals de dienst uitmaken, voedsel over de hele wereld geslept wordt en CO₂-uitstoot en sociale ongelijkheid het gevolg is; een systeem waarvan je je afvraagt of je nu voor je voedsel betaalt of voor marketing. Wij bieden kleine, biologisch producerende boeren een alternatief afzetkanaal en een beter inkomen. Zo voorkomen we dat ze opgeslokt worden door het huidige, commercieel gedreven voedselsysteem. Ook vergroten we het biologische areaal.”

Waar lopen jullie tegenaan? “We zijn een collectief waarbinnen alle deelnemers een taak hebben. In drie jaar tijd kregen we 200 deelnemers. Door die grootte blijven reacties op een algemene oproep nog wel eens uit. Waarschijnlijk omdat men denkt dat iemand anders wel beschikbaar is. Een andere mogelijke verklaring is dat mail gewoon niet werkt. Mensen lezen het, maar vergeten het. Eigenlijk loop ik er vooral tegenaan dat bij een minder grote groep het vanzelfsprekender is om elkaar persoonlijk te benaderen.”

Waarom dit initiatief? “Voor mij persoonlijk is het bezighouden met voedsel begonnen met de dieren en mijn weerzin tegen de industrialisatie van de veeteelt, en later ook de industrialisatie van plantaardige producten. De waarde van voedsel wordt bepaald door geld en niet door de hoeveelheid mensen die je ermee kan voeden.”

“Bij dit systeem vraag je je af: betaal je voor je voedsel of voor marketing?”

“Ilas zag laatst een advertentie voor bio-afbreekbare kogelhulzen, voor een duurzame oorlogvoering”, lacht Dirk Sijmons, landschapsarchitect en curator van de Internationale Architectuurbiënnale *Urban by Nature*.

“Dat maakt heel duidelijk hoe ver *green-washing* de oorspronkelijke bedoeling van duurzaamheid uitholt.”

In de omvangrijke, inmiddels verlopen tentoonstelling, waar behoorlijk wat hedendaagse milieuproblemen behandeld worden, kwam het woord ‘duurzaamheid’ dan ook geen enkele keer voor. “Duurzaamheid heeft toch te veel de subtekst dat het verstoorde evenwicht van de natuur hersteld zou moeten worden”, vindt Sijmons. “Terwijl veel van de verschijnselen waarin de

menselijke economie en de natuurlijke processen met elkaar verweven zijn, onomkeerbaar blijken te zijn. We hebben de zuurgraad van de oceanen beïnvloed, de geochemische cycli van de aarde, het klimaat, de biodiversiteit. We moeten constateren dat er geen weg terug is.”

Positief

Ongehinderd door moralisme heeft hij geprobeerd de problemen waarvoor de wereld staat recht in de ogen te kijken en te bedenken: wat kunnen we eraan doen? Het bang maken van mensen en het inspelen op hun schuldgevoel is uiteindelijk niet effectief, denkt hij. We moeten af van het verlamme schuldgevoel waarin we zowel dader als slachtoffer zijn; niet alles wat we

doen is desastreus voor de natuur. We kunnen ook projecten ontwikkelen die een positieve impact hebben, zoals de omstreden aanleg van de Amsterdamse wijk IJburg, waarvoor 720 hectare IJmeer in land is omgezet. “Door allerlei slimme toepassingen hebben we wel ecologische winst weten te boeken. Volgens de stadsecoloog van Amsterdam, Martin Melchers, heeft het gebied belangrijke biodiversiteit toegevoegd aan het omringende IJmeer. Met die instelling moet je aan steden en infrastructuur werken.” Wil je de milieuproblemen oplossen, dan moet je beginnen in de stad, is dan ook het prikkelende thema van *Urban by Nature*.

Dan heeft Sijmons het dus over de stad 3.0, stedelijke tapijten als de ABC-metropool (Amsterdam-Brussel-Cologne), die je pas op kaarten van 500 bij 500 kilometer in hun geheel ziet. Als je, zoals hij, met die bril kijkt, horen landbouwproductiegebieden of de Oostvaardersplassen daar gewoon bij.

Vruchtbaar

Voor scepsis over natuur in de stad of stadslandbouw ben je bij hem dan ook aan het verkeerde adres. Die grote stadslandschappen liggen namelijk vooral langs kusten en delta's; vaak de meest vruchtbare gebieden van onze aarde. “Ze hebben de beste vlakligging en de beste natuurlijke bodemvruchtbaarheid – waardoor weinig hulp- en bestrijdingsmiddelen

nodig zijn – dus we hebben die gronden nodig voor de wereldvoedselvoorziening.” Overall speelt zich volgens hem hetzelfde patroon af: “De stad kan meer betalen voor het land dan de landbouw, dus die rolt er overheen, waarop de landbouw een stukje verderop weer wat wetlands ontgint.” Daardoor verdwijnen natuurlijke regenwaterbuffers en wijkt de landbouw steeds verder uit naar meer onvruchtbare grond. Vanuit die helicopterview kan ook de stadslandbouw dus een bijdrage aan de oplossing voor het wereldvoedselprobleem zijn. Op kleine schaal is de macht van het individu en de consumptie van belang. “De opvattingen van stadsbewoners over bespoten of onbespoten, genetische manipulatie of

Een groene toekomst begint in de stad

Het oplossen van de mondiale milieuproblematiek begint in de grote stadslandschappen, zegt Dirk Sijmons, curator van de Architectuurbiënnale *Urban by Nature*: “Dit is het Antropoceen, het tijdperk van de mens. Inderdaad, we zijn onderdeel van het probleem, maar óók van de oplossing.” Tekst: Wendy Koops

Een giraf in Nairobi Park, tegen de skyline van Nairobi.

James Morgan WNF

→ voedselkilometers zijn ontzettend bepalend voor hoe die landbouw eruit zal zien. Stadslandbouw is daarin een belangrijke niche.”

Stadsnatuur

Ook over de natuur kan de prachtig formulerende Sijmons, als oud-medewerker van de natuurbeschermingsdirectie bij het ministerie van CRM, boeiend vertellen. Over de vrolijke biologen en ecologen die in de eigen woonomgeving een heel nieuwe biotoop ontdekten. In zijn jaren bij het ministerie werden bloemrijke weiden, weidevogels en akkeronkruiden gezien als de prettige ecologische expressie van de extensieve landbouw. “Die biodiversiteit ging steeds verder achteruit, waardoor die van de stad er voor flora en fauna aantrekkelijk bij afstak.” Daartegenover stond ‘de ontdekking’ van de Oostvaardersplassen, een gepland industriegebied wat pas dertig jaar later nodig was. Daar bleek de bijna doodverklaarde Nederlandse natuur juist springlevend. “De optimistische boodschap is dat je zoiets, mits je de juiste condities biedt en de natuur loskoppelt van de agrarische druk, blijkbaar in enige decennia kunt laten ontstaan.”

Van onderop

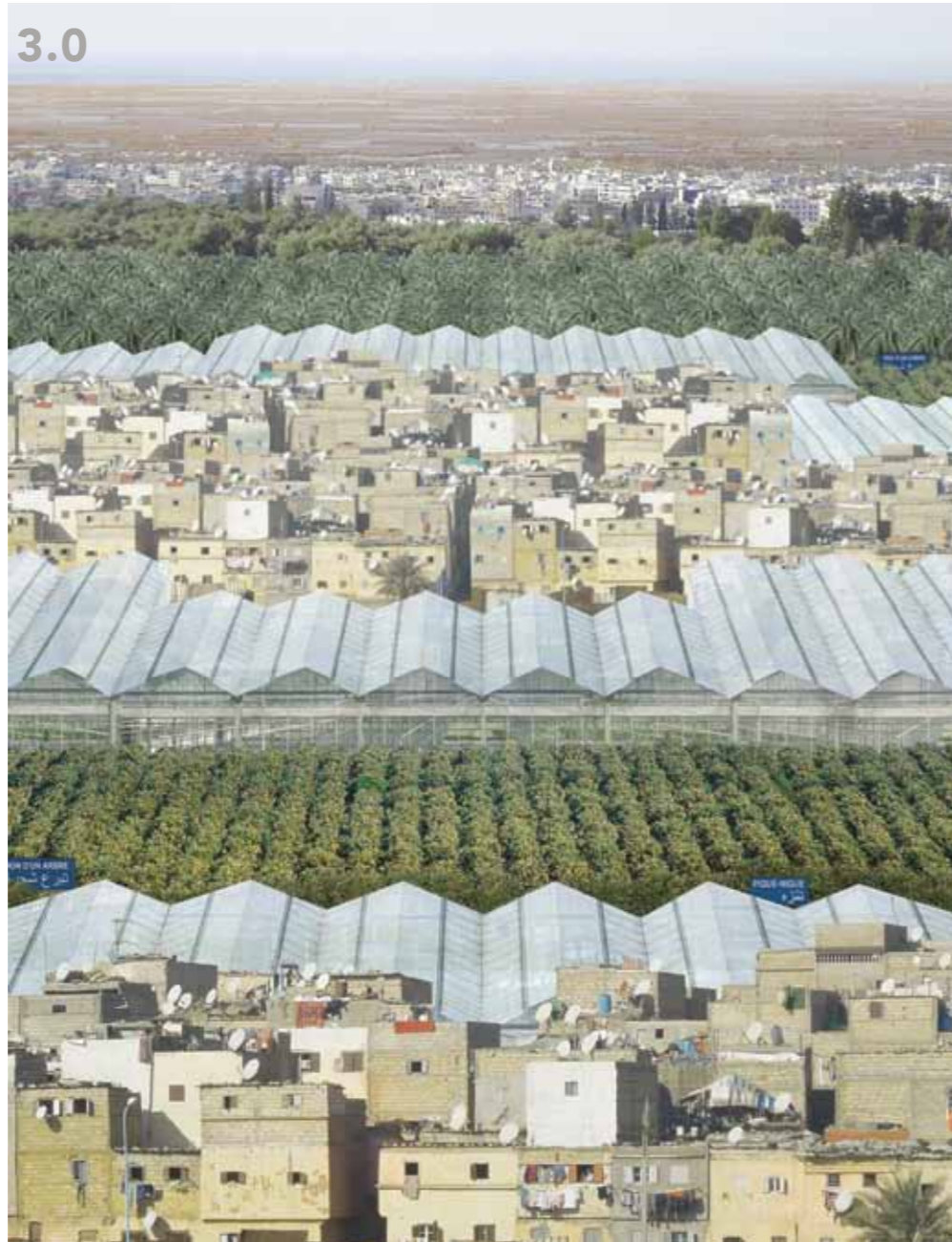
Natuurlijk komen in de stad juist allerlei problemen samen. Enorme afvalstromen, verspilling, luchtvervuiling, iedereen kan dit rijtje moeiteloos aanvullen. Water is daarbij een terugkerend probleem: veel delta- en kustgebieden kampen met overstromingen. Nijpend onderdeel hiervan is de bodemdaling, vooral acuut in delen van Azië, met als dramatisch dieptepunt Noord-Jakarta, wat zo’n 15 centimeter per jaar daalt. Drink- en industriewateronttrekking is een grote boosdoener. Dit soort bedreigingen van de leefbaarheid zijn vaak de motor voor vernieuwing. Overall ter wereld wordt gewerkt aan bijzondere oplossingen die de leefbaarheid van steden bevorderen. “Al die duizenden kleine initiatieven zorgen samen voor enorme effecten.” Dat bete-

kent niet dat er geen rol is weggelegd voor de overheid of andere regelgevers en systeembepalende entiteiten. “Bij de energietransitie komen de veranderingen van onderop, maar de grote maatschappijen moeten het grid veranderen.” En aan een zeer ingrijpende exercitie in Madrid – het ondertunnelen van de rondweg met op het dak een enorm stadspark – lagen deels de fijnstofnormen van de EU ten grondslag. “Een mooi voorbeeld van hoe regelgeving ook tot verandering kan leiden”, vindt Sijmons. “Madrid ging regelmatig over die normen heen, en moest dan bijvoorbeeld bouwprojecten stilleggen. Daar

moesten ze wel iets aan doen.” Bovendien hakte de rondweg die al die uitlaatgassen veroorzaakte de stad in tweeën. Al was het een miljarden verslindend plan, het was duidelijk dat het enorm veel voor de stad zou betekenen. En dat bleek ook het geval: “Stadsdelen konden elkaar plotseling de hand weer schudden en werden weer leefbaar.”

Overheid

Enorm interessant is het intensieve onderzoek van de Biënnale naar het metabolisme van de stad Rotterdam, waarin is gekeken hoe verschillende stromen als lucht, water, energie en afval

SMAQ

Fabulous Urban

< Het gigantische afvalprobleem in Makoko, een arme wijk in de Nigeriaanse hoofdstad Lagos, kan juist iets opleveren door een biogascentrale en een verzamelcentrum voor plastic te creëren. Organisch afval en menselijke uitwerpselen worden verwerkt tot biogas, waarmee accu’s kunnen worden opgeladen die huishoudens twee volle dagen van elektriciteit voorzien. Met het bijproduct mest kunnen tomaten en paprika’s worden geteeld. Synthetisch afval, zoals plastic, wordt gerecycled of voor hergebruik verkocht.

Dimitris Sotiropoulos

Gerencia de Urbanismo

<< Rijen kassen en huizen wisselen elkaar af in het bloedhete Casablanca. In de kassen worden groenten geteeld maar ook huishoudwater gerecycled, waarmee vervolgens boomgaarden, buurttuinen en plantages worden geïrrigeerd. Deze stroken tussen de huizen leveren naast stadsparken ook een bijdrage op aan de lokale voedselvoorziening en een inkomensbron voor boeren. Waterverdamping koelt de lucht en zorgt uiteindelijk voor neerslagvorming, waarna de watercyclus opnieuw begint. < De AKTINA is een cool stadsmeubel om elektrische fietsen of computers en mobiele telefoons op te laden: een mini-energiecentrale met zes zonnepanelen met wifi en losse blokken die kunnen dienen als stoel of plantenbak of worden opgebouwd tot bar, werktafel of projectiescherm. < Het Aranzadi Park in het Spaanse Pamplona toont hoe met natuurprocessen ook civieltechnische doelen te bereiken zijn. Dit park wordt gebruikt voor recreatie en stadslandbouw, maar de rivier de Agra heeft er ook vrij spel. Een oplossing voor overtollig regenwater en bevorderend voor de vruchtbaarheid van de grond en de biodiversiteit.

slimmer gebruikt kunnen worden. De zoektocht naar antwoorden op mondiale vraagstukken over schaarste van grondstoffen, energie en voedsel, milieu-problematiek en klimaatverandering leiden tot allerlei nieuwe denkkaders die de stad klaar kunnen stomen voor een circulaire, groene toekomst. Onderdeel hiervan is een wat-als-scenario voor een verbod op de lozing van koelwater, zoals in Kopenhagen. “Er wordt in de Rotterdamse haven enorm veel warm water weggedonderd, daarmee kun je zo’n twee miljoen huishoudens verwarmen. Als het grote bedrijfsleven zich gedwongen voelt te

investeren in een warmtenet, dan gaat het heel snel.” Sijmons wijst erop dat er een heel urgent probleem voor de besturen van steden en regio’s ligt. “Zij moeten een systeemkeuze maken, want onder-tussen zijn er woningcorporaties bezig met het thermisch isoleren van hun flats en warmte- en koudeopslag in de bodem. In het Westland zijn telers op individuele basis bezig met het slaan van putten voor geothermie. Dat zijn vervolgens geen klanten meer voor de warmteleiding. Dat is echt een enorm dilemma, waarover de regio een knoop moet doorhakken.” □

De juiste schaal

Hoe leven we als olie en gas honderd of tweehonderd keer zo duur zijn als nu? En hoe ziet ons land er dan uit? Een interessant gedachte-experiment. Er rijden véél minder auto's en vrachtwagens rond, er vliegen stukken minder vliegtuigen en er varen minder vrachtboten over de zeeën. De aanvoer van van alles en nog wat wordt te duur, zoals veevoer uit Amerika, wat het einde van de intensieve veehouderij betekent. Onze melk en boter worden te duur om naar Rusland en China te exporteren en bovendien hebben we de grond dan in de eerste plaats nodig om eigen graan te verbouwen, want importeren is niet aantrekkelijk. De fiets is het meest vanzelfsprekende transportmiddel voor boodschappen bij de winkel en de boer. Productie en consumptie liggen veel dicht bij elkaar, kortom de economie is geregionaliseerd.

Het aardige van het gedachte-experiment is dat er een tijd komt waarin olie en gas inderdaad helemaal op zijn. Bovendien zouden we, willen we de klimaatverandering te lijf te gaan, onze economie nú al zo moeten inrichten dat die met veel minder olie en gas toe kan, oftewel regionaliseren.

Niet zo gek dus dat Milieudefensie in haar nieuwe visie pleit voor een politiek van regionalisering als alternatief voor de globalisering die nu door het grootste deel van het establishment wordt gepropageerd. "Globalisering van de economie en de bovenmatige macht van multinationale bedrijven leiden

ertoe dat de collectieve belangen van mensen en milieu het onderspit delven tegen het winststreven van enkelen", zo valt te lezen in de visie. Bij regionalisering daarentegen, "vinden productie en consumptie zo dicht mogelijk bij elkaar plaats. Dat vergroot de betrokkenheid en zeggenschap van de samenleving, voorkomt milieubelastende transportkosten, vergroot de transparantie

Een regionale economie heeft grote ecologische en sociale voordelen. Klein is nog steeds fijn, maar komt er nog wel een boterham met roomboter en kaas op tafel? Tekst **Michiel Bussink** Beeld **Shutterstock, Flickr**

Transition Town Totnes in de heuvels van Zuidwest-Engeland.

in de (kortere) keten en leidt tot eerlijker prijzen voor de producenten."

Small is beautiful

Pleidooien voor regionalisering zijn niet nieuw. Mahatma Gandhi zag *swadeshi* ('zelfvoorziening' in Hindi) bijvoorbeeld als cruciaal onderdeel van zelfbeschikking. Door Britse producten te boycotten en binnenlandse producten te stimuleren, kon India zich volgens hem loswaken van het Britse rijk. Gandhi was op zijn beurt een van de inspiratiebronnen voor de Duits-Britse econoom E.F. Schumacher, die zijn 'boeddhistische' economie bedacht. "Productie met lokale bronnen voor lokale behoeften is de meest rationele manier van economisch leven", vond hij. Zijn visie kreeg wereldwijde bekendheid met zijn in 1973 verschenen *Small is Beautiful: a Study of Economics as if People*

Goederen vanuit de gehele wereld worden verscheept in de haven van Rotterdam.

Mattered, waarin hij pleit voor menselijke maat in de economie, op basis van aangepaste, gedecentraliseerde technologieën. Een hedendaagse navolger van Schumacher is de Brit Rob Hopkins (hij ontving in 2008 de E.F. Schumacherprijs) die in zijn Zuidwest-Engelse woonplaats Totnes de Transition Town-beweging begon, met inmiddels initiatieven in zo'n duizend steden wereldwijd. Het Transition Town-concept staat voor: "Een aanpak om op lokaal niveau te werken aan vermindering van de olie-afhankelijkheid, door de bevolking actief te betrekken bij initiatieven voor zelfbeheer van vitale behoeften als voedselproductie, energie-opwekking, duurzaam bouwen en versterking van de lokale economie."

Veerkracht

Opvallend is dat 'regionaliseringsaanhangers' bijna altijd meerdere problemen tegelijkertijd willen aanpakken. Geen 'one-issue'-bewegingen dus, maar het streven sociale en ecologische problemen in samenhang te zien. Productie en consumptie dicht bij elkaar brengen heeft niet alleen ecologische

voordelen. Doordat bijvoorbeeld supermarkten en verwerkende industrie zijn verdwenen of een veel kleinere rol spelen, zijn voedselketens korter en dus transparanter en kan een groter deel van de marges bij de boeren terecht komen (eerlijke prijzen) en ter plekke worden geïnvesteerd, in plaats naar aandeelhouders ver weg te verdwijnen. Rob Hopkins benadrukt in zijn pleidooien voor regionalisering en zelfvoorziening vooral het belang van 'veerkracht' of 'weerbaarheid' ('resilience') van lokale gemeenschappen. Volgens hem een bruikbaar concept dan 'duurzaamheid.'

Als voorbeeld gebruikt hij het fenomeen supermarkt. Die kan 'duurzamer' worden door minder verpakking te gebruiken, energiezuinige koelkasten te gebruiken en zonnepanelen op het dak te leggen. Maar de veerkracht van de lokale gemeenschap is met de komst van supermarkten juist afgenomen: lokale winkels hebben moeten sluiten, het voedsel moet van grote afstanden worden aangevoerd en de winst gaat naar het hoofdkantoor elders in de wereld en wordt niet opnieuw in de lokale gemeen-

schap geïnvesteerd. Door een transitie te maken en het voedsel van boeren uit de buurt te kopen, wordt de gemeenschap minder kwetsbaar voor de grillen van de wereldmarkt en lekt de winst niet weg naar elders. In Totnes (8.000 inwoners) is berekend dat daar 22 miljoen pond jaarlijks wegvloeit uit de lokale economie door de import van voedsel. Als 10 procent daarvan lokaal wordt besteed krijgt de lokale economie een impuls van twee miljoen pond.

Eigenschelijkheid

Transition Town gaat vooral over 'lokalisering'. 'Regionalisering' is een stuk breder en nogal vatbaar voor discussie en interpretatie. Want hoe groot is een regio? Milieudefensie zegt het in zijn visie zo: "De specifieke bodemkundige en klimatologische omstandigheden én het product waarom het gaat, bepalen de 'regio' waarin productie en consumptie samenkomen. We gebruiken hiervoor het woord 'eigenschelijkheid': ieder product heeft zijn eigen schaalniveau." Sperziebonen kunnen we goed zelf telen, dus die hoeven we niet uit Kenia te halen. →

Sperziebonen kunnen we goed zelf telen, dus die hoeven we niet uit Kenia te halen. Kruidnagel groeit hier niet, dus mag wel van elders komen

→ Kruidnagel groeit hier niet, dus mag wel van elders komen.

Guus Geurts van Swadeshi – Bureau voor andersglobalisering, schreef in 2008 het rapport *Regionalisering als alternatief voor neoliberale globalisering*. Hij ziet de regio vooral als Europese Unie, als het gaat over Europa. Want daar worden de cruciale afspraken over handel, milieu en sociale normen gemaakt en die bepalen op welke schaal er wordt geproduceerd en geconsumeerd. “Voor duurzame regionalisering heb je bijvoorbeeld importheffingen nodig om de Europese producenten te beschermen.” Daarnaast het tegenovergestelde dus van het huidige Europese handelsbeleid, dat op steeds grotere vrijhandel en verdere globalisering gericht is.

Mediterraan dieet

Regionalisering is uit ecologisch en sociaal opzicht misschien wenselijk, maar kán het ook, zonder dat we op een houtje hoeven te gaan bijten? Zit een boterham met roomboter en kaas er dan nog in? De Nederlandse zuivelindustrie is bijvoorbeeld nogal afhankelijk van de import van soja uit Zuid-Amerika als veevoer voor de melkveestapel. Milieudefensie liet het Wageningse onderzoeksinstituut Alterra in 2012 uitrekenen of de Nederlandse landbouw ook zonder die importen toe kan. Daaruit rolden verschillende scenario's.

Het bleek mogelijk om net zoveel dierlijke producten te eten als nu, met veevoer dat alleen op Nederlandse bodem wordt verbouwd en zonder dat er kunstmest aan te pas komt. Maar in dit scenario voor een ongewijzigd dieet bleef er niet genoeg Nederlandse grond over om groenten en graan te verbouwen. Bovendien zou de export van vlees, zuivel en eieren volkomen wegvallen, wat een flink kleinere veestapel met zich mee zou brengen.

Bij het scenario waarin er een 'Mediterraan' dieet gevolgd zou worden (twee à drie dagen in de week vegetarisch), is het mogelijk zonder kunstmest ook nog voldoende groenten en graan te verbouwen. “Als het in zo'n klein land als Nederland al voor een volwaardig voedselpakket kan, dan kan het op Europees niveau dus zeker”, concludeerde Milieudefensie destijds.

Zelfvoorzienend

Dat Nederland in principe grotendeels zelfvoorzienend kan worden voor zijn energiebehoeften, staat volgens nogal wat regionaliseringsdenkers buiten kijf. Daarbij wordt er gewezen op de opkomst van de plaatselijke energiecoöperaties die met zonnepanelen, windturbines en biomassa in de lokale energiebehoefte voorzien. In percentages stelt dat op de totale energievoorziening nog niet zoveel voor, maar met stimuleren, gerichte overheidsmaatregelen én ondernemingszin van burgers en bedrijven kunnen we in 2030 een honderd procent duurzame energievoorziening hebben, volgens bijvoorbeeld Urgenda. Of de zonnepanelen – laat staan de grondstoffen voor de panelen – ook uit eigen land komen, laat Urgenda in het midden. Volgens Guus Geurts is dat ook niet per se nodig voor een geregionaliseerde economie: “Handel tussen continenten wordt niet verboden, maar gereguleerd. We kunnen bijvoorbeeld koffie en cacao blijven importeren, maar dan voor eerlijke kostendekkende

prijzen en niet ten koste van de lokale bevolking in de landen waar de mijnbouw of exportlandbouw plaats vindt.”

Bovendien kan er in onze eigen steden aan mijnbouw worden gedaan: *urban mining*. Oftewel de vele grondstoffen (zoals edelmetalen) die verborgen zitten in onze gebouwen, elektronica en voertuigen bij het afdanken niet weggooien, maar slim winnen en opnieuw gebruiken.

De huidige (en toekomstige) informatietechnologie maakt het makkelijker om lokale productie en consumptie op elkaar af te stemmen. Initiatieven zoals Thuisafgehaald.nl, waarbij inmiddels dagelijks 7.500 thuiskokers hun maaltijden met buurtgenoten delen, zijn een succes dankzij het online-gemak waarmee kookliefhebbers en buurtgenoten die geen tijd of zin hebben om te koken, elkaar weten te vinden.

Vrijhandelsverdrag

Tegelijkertijd zijn er nogal wat belemmeringen die verdere regionalisering in de weg zitten. De hele infrastructuur van opslag, wegen, silo's, schepen, trucks, havens, vliegvelden is ingericht op grondstoffen vervoeren, handel en de verwerkende industrie, in plaats van op lokale en regionale behoeften. Degenen die belang hebben bij het huidige systeem (zoals supermarkten en multinationals) hebben via hun economische netwerken een veto gekregen op verandering. Zij zijn bijvoorbeeld een van de drijvende krachten achter het vrijhandelsverdrag TTIP waaraan de EU met de VS en Canada werken. De Nederlandse landbouwsector, waaronder boerenbelangenorganisatie LTO, werkgeversorganisatie VNO-NCW en het grootste deel van de Haagse politiek zijn voorstander van het verdrag. “Als dat er doorkomt, zie ik het somber in voor het werken aan regionalisering”, zegt Guus Geurts.

Vergelijkbare obstakels en belemmeringen waren er ook al in de jaren zeventig van Schumachers *Small is Beautiful*, toen de wereld nog veel minder geglobaliseerd was dan nu. Maar Schumacher vond dat burgers en sociale bewegingen zich niet moeten laten ontmoedigen en verlammen door beschuldigend naar grote anonieme machten te wijzen. “De essentie van zelfvoorziening is juist dat je niet wacht tot er iets komt opdagen, maar nu begint.” □

Henk van Arkel, initiatiefnemer van: Social Trade Organisation (STRO)

Wat is STRO? “Eén van de weinige organisaties ter wereld die alternatieven voor het huidige geldsysteem ontwikkelt. Zolang geld rente kent, lossen we het milieuprobleem niet op, omdat rente groei vergt en exponentiële groei onverenigbaar is met duurzaamheid. Het huidige systeem is instabiel, veroorzaakt crises, armoede en milieuproblemen. Al twintig jaar doen we onderzoek naar en realiseren we testprogramma's voor nieuwe geldsystemen. We bouwen speciale software die door de internationale betaalindustrie is gekozen tot grootste e-pay innovatie van 2014.”

Hoe maken jullie echt verschil? “Wij zijn met steun van de EU bezig om regionale, rentevrije handelsnetwerken te realiseren die een antwoord geven op de crisis. Euro's in zo'n netwerk krijgen tijdelijk andere regels opgelegd en na een afgesproken periode worden het weer gewone euro's. Die regels stimuleren dat het geld gedurende die periode bijdraagt aan een duurzame regionale economie. Door je euro's hierheen om te zetten stimuleer je dus het doel waar jij achterstaat. Je ontleent het geld als het ware z'n anonimiteit.”

Waar lopen jullie tegenaan? “Mensen haken makkelijk af als het over geld als systeem gaat. Een paar voorlopers moeten zichtbaar maken wat mogelijk is, dan gaan er vanzelf meer mensen mee aan de slag en komt het huidige oneerlijke systeem onder druk te staan. Inmiddels lopen in het binnen- en buitenland succesvolle projecten. We zijn nu klaar voor de grote doorbraak.”

Waarom dit initiatief? “Vanaf mijn veertiende ben ik actief voor het milieu. Conclusie: de natuur wordt opgesoupeerd als je het oneerlijke geldsysteem niet aanpast. Het is als een bulldozer die overal overheen dendert. Ook al zet je een filter op de motor en bouw je 'm van duurzame materialen, hij blijft vernietigen. Het huidige systeem is gewoon niet slim, ergerlijk inefficiënt en uitbuitend. Ik wil het slimmer proberen te maken.”

“Zolang geld rente kent, lossen we het milieuprobleem niet op”

“De essentie van zelfvoorziening is juist dat je niet wacht tot er iets komt opdagen, maar nu begint”

Technologische nepoplossingen

Er valt een hoop te verbeteren aan de wereld. En technologieën kunnen daarbij helpen. De Afvalwijzer-app vertelt je waar je welk afval het beste heen kunt brengen, via de Peerby-app kun je elkaar spullen lenen in plaats van alsmat nieuwe dingen te kopen, en bij Car2Go zie je op je telefoon waar de dichtstbijzijnde elektrische deelauto zich bevindt. Mooie toepassingen van mobiele internettechnologie zou je denken.

De Wit-Russische schrijver Evgeny Morozov is ook niet op voorhand tegen zulke nieuwe technologieën. En van nietsdoen tegen de problemen van onze tijd moet hij ook niks hebben. Maar hij waarschuwt tegen ongefundeerd en eenzijdig optimisme over wat "het internet" voor de mensheid kan betekenen.

Wordt de wereld bijvoorbeeld echt beter van het BinCam-project, vraagt Morozov zich af? Duitse en Britse onderzoekers probeerden met een camera in een vuilnisbak van zoiets saais als afval scheiden een spannende competitie te maken. Iedere keer wanneer de afvalwerker opengaat fotografeert de BinCam de inhoud. Slecht betaalde mensen analyseren die foto: hoeveel voedsel wordt er weggegooid, hoeveel kan worden hergebruikt? Vervolgens worden foto en bijbehorende analyse op het Facebook-profiel van de BinCam-gebruiker geplaatst. Consumenten verdienen punten met afval scheiden, wekelijks worden er scores vastgesteld. "Missie geslaagd, planeet gered!", concludeert Morozov cynisch. Immers, wie zit er nu echt op zulke 'oplossingen' te wachten?

De schrijver signaleert een overdaad aan technologische nepoplossingen die moeten zorgen voor meer efficiëntie, minder imperfectie en minder risico op onvoorspelbaarheden. En hoe meer digitale nepoplossingen, hoe meer nieuwe (pseudo)problemen we zien. Ondertussen vergeten we na te denken over wat nu de echte problemen zijn, en verzaken we die goed te onderzoeken. Morozov noemt dit promoten van perfectie de 'digitale dwangbuis', die ertoe zal leiden dat een monitoringssysteem in de keuken ons straks waarschuwt als we ons bij het koken niet aan het recept houden. Maar de mens is niet perfect en de samenleving vaak een rommeltje.

Met talloze voorbeelden illustreert Morozov zijn betoog, zonder ergens de antitechnieut te worden. Wikipedia, crowdfunding, transparantie dankzij BigData, zelfrijdende auto's, allemaal ontwikkelingen die volgens Morozov niet louter positief of negatief uitpakken.

De vele verwijzingen naar andere denkers en theorieën, en de soms wat stroeve vertaling van Jos Baijens, maken *Om de wereld te redden* niet makkelijk te verteren. Zijn boek laat zich lezen als een pleidooi om te blijven nadenken in plaats van de weg van de minste weerstand te kiezen.

Myrthe Verweij

Evgeny Morozov. **Om de wereld te redden, klik hier.** Vertaald door Jos Baijens. Uitgeverij De Wereld, 2014. ISBN 9789079051106. 447 pagina's, €24,95.

PUBLICATIES

Ecoprijs, de oplossing

Volgens ondernemer en crisismanager Eric Broekhuizen is het heel eenvoudig: zolang vervuilen gratis blijft en vervuilende producten het goedkoopst, zal een duurzame economie nooit van de grond komen. Verkeerde prijzen verhinderen ons duurzame keuzes te maken. Een doorbraak is pas mogelijk als iedereen voortaan de echte prijs – de ecoprijs – voor producten en diensten gaat betalen. Volgens Broekhuizen kan de ecoprijs in tien jaar worden ingevoerd, al moet er dan wel de nodige weerstand worden overwonnen. Maar als je het een goed idee vindt, kun je hem hier steunen: www.devergetenoplossing.nl/ Eerst het boek lezen natuurlijk.

Eric Broekhuizen. **De vergeten oplossing. Hoe de ecoprijs onze toekomst gaat veranderen.** BBNC Uitgevers, ISBN 9045315955. 224 pagina's, €14,95.

Gratis geld

Het probleem is niet dat we het niet goed hebben, het probleem is dat we niet weten hoe het beter kan. In deze tijd, met koopkracht als laatste ideaal, schetst historicus Rutger Bregman in dit boek nieuwe vergezichten. Van een basisinkomen voor iedereen tot een werkweek van vijftien uur, van een wereld zonder grenzen tot een wereld zonder armoede – het is tijd voor de terugkeer van de utopie. Het boek is de eerste uitgave van online platform *De Correspondent* waarvoor Bregman regelmatig artikelen schrijft. De artikelen in dit boek zijn in het afgelopen jaar op *De Correspondent* verschenen en sindsdien, op basis van lezerssuggesties, door Bregman uitgewerkt.

Rutger Bregman. **Gratis geld voor iedereen, en nog vijf grote ideeën die de wereld kunnen veranderen.** *De Correspondent*, 2014 (verschijnt 15 september). 264 pagina's, €18, e-boek: €7.

Een ander soort geld

Is een ander geldsysteem dat tot een eerlijker, effectiever en duurzamer samenleving leidt, mogelijk? Daarover gaat het gesprek tussen econoom en ex-bankier Helen Toxopeus en Henk van Arkel (zie ook pag. 37) van Social Trade Organisation. De oud-bankier twijfelt of er alternatieven bestaan voor het huidige geld. Toch wint haar nieuwsgierigheid het van haar scepsis en ze verdiept zich in het werk van STRO. Over hoe speculatie de belangrijkste functie is van geld en hoe ICT-innovaties het monopolie van banken veel fundamenteeler bedreigen dan Bitcoin doet.

Helen Toxopeus in gesprek met Henk van Arkel, **Een ander soort geld. Digitaal geld komt nu naar Nederland.** Uitgeverij Jan van Arkel, 2014. ISBN 9789062245314, 352 pagina's, € 19,95

ACTIE
3 x
DVD

DVD De mens als korte tussenzin

In *Zomergasten* wees 'wiskundemeisje' Ionica Smeets op een rare fenomeen. Blijkbaar is het prima als een intellectueel geen jota begrijpt van natuur- of wiskunde, maar wie niets weet van klassieke muziek of literatuur is meteen een cultuurbarbaar. In *Expedition to the End of the World* varen kunstenaars en wetenschappers samen op een markante driemaster naar een nog onontgonnen deel van Groenland. Daar voelt de bekende kunstenaar Tal R zich aanvankelijk een clown tussen al die knappe koppen en blijkt de wereldberoemde wetenschapper Minik Rosing niet onverdienstelijk op een ukelele te kunnen tokkelen. Samen concluderen ze dat ze in ieder geval één overeenkomst hebben: het willen onderzoeken van processen zonder na te denken over goed en fout.

Dat is het fijne aan deze documentaire: er breekt een stuk ijskap af, maar er is geen ronkend commentaar. Dito als de crew getuige is van een ijsbeer die probeert in te breken in een huisje waar ze de avond daarvoor hebben gefeest. Fascinatie overheerst, en opluchting dat ze er niet toch zijn blijven slapen. Het leefgebied van dit majestueuze dier staat onder druk, absoluut, maar dat hoeft hier echt niet te worden gezegd.

Er is zeker ook plaats voor bespiegelingen over de conditie van de planeet en de rol van de mens hierin. De 'mariene bioloog', de enige vrouw aan boord, constateert dat massa-uitsterving eerder in de geschiedenis is voorgekomen, alleen niet veroorzaakt door een enkele soort. "We zijn maar een tussenzin in de ontwikkeling van de planeet, en waarschijnlijk slechts een heel korte", stelt 'de geoloog'. Er zit immers tot op tien kilometer ondergronds leven, dat neemt de boel gewoon over mocht ieder bovengronds leven afsterven. De opvarenden worden geïntroduceerd als 'de zoöloog' of 'de schipper' en worden niet bij name genoemd. De kijker heeft ook geen idee dat de boven genoemde Minik Rosing een belangrijke speler is in de klimaatdiscussie en nieuwe inzichten verschaft over de vroegste geschiedenis van onze aarde en de rol die CO₂ daarin speelde. Zonder al die ballast is het heerlijk meedobberen met dit spannende avontuur dat maar enkele weken per jaar mogelijk is omdat het ijs dan gedeeltelijk gesmolten is. Het poëtische van de overweldigende omgeving waarin zichtbare sporen van de mens afwezig lijken en de opwinding van de opvarenden over al deze nieuwe ervaringen speelt dan ook de hoofdrol. Als ze aan land gaan op een onbetreden stuk grond, gaan ze verwachtingsvol op onderzoek uit. Er wordt gehakt, gesnuffeld en geboord en een van de kunstenaars zorgt voor entertainment door uit te glijden en per ongeluk zijn geweer af te laten gaan. Humor, spanning, schoonheid, kennis en relativering vinden elkaar moeiteloos in deze waardevolle klimaatfilm.

Wendy Koops

Dvd winnen? Schrijf naar redactie@downtoearthmagazine.nl of Postbus 19199 1000 GD Amsterdam o.v.v. "Expedition" plus naam en adres.

BIOSCOOP Het bos zingt

Een lied op de radio lokte de Amerikaanse musicoloog Louis Sarno naar de regenwouden van Centraal-Afrika. Bijna dertig jaar leeft hij nu al bij de Bayaka, een Pygmeestam van jagers en verzamelaars die steeds meer van zijn leefgebied moet prijsgeven door boomkap en goudzoekers. De geluiden van het regenwoud spelen een sleutelrol in hun muziek, waarvan Sarno inmiddels duizenden uren heeft vastgelegd. Het vorig jaar op IDFA tot beste documentaire gekozen *Song From the Forest* zoekt hem op en volgt hem en zijn Bayaka-zoon van dertien op hun trip naar Amerika. Ze ontmoeten oud-huisgenoot Jim Jarmusch, die zijn films *Dead Man* en *Ghost Dog* op Sarno inspireerde. In de Volkskrant vergelijkt regisseur Michael Obert Sarno's leven met het westerse verlangen naar alternatieve levensstijlen, van bewegingen rond organisch voedsel tot *urban farming*. Al zullen weinigen zich zo radicaal van het westerse systeem afkeren als deze intrigerende musicoloog.

Song From the Forest, in de filmtheaters vanaf 1 oktober.

NIEUWE TV-ZENDER Duurzame TV

Op 10 oktober, de Dag van de Duurzaamheid, gaat er een nieuwe tv-zender de lucht in: *Ecoland.tv*. De doelstelling is ambitieus: 24 uur per dag positieve televisie vertonen over duurzaamheid. Eerder lukte het de pragmatische idealisten van Llink niet om voldoende draagkracht te verzamelen voor een definitieve plek in het publieke bestel, Piep! haalde de status van aspirant-omroep niet. Verstandig dat Ecoland.tv, met als gezicht en mede-initiator de RTL-weerman Reinier van den Berg, de weg richting publieke omroep niet bewandelt. Maar toch, ook de zender en hopelijk in de toekomst 'community' moet financieel worden gedragen door donaties en lidmaatschappen. Een begin van het bouwen aan zo'n community doet de zender door via Trees for All voor ieder nieuw lid een boom in Bolivia te planten. **Op <http://ecoland.tv> is de zender al enge tijd actief.**

TELEVISIE De buitendienst

Het fijne educatieve programma *Nieuws? Uit de natuur!* voor kinderen vanaf 8 jaar is omgedoopt naar *De buitendienst*. In het vorige seizoen waren de presentatoren Tom en Yannick niet vies van wat experimenten. Zo aten ze pissebedden (niet eens zo vies) en wormen (bah, bitter) in een uitending rond overleven in de natuur. Nu gaan ze bijvoorbeeld op zoek naar plekken waar chaos en rommel juist goed zijn: zo is een oud scheepswrak een oase voor vissen en kreeften. Of onderzoeken ze het fenomeen scheidt: koeienscheten dragen behoorlijk bij aan het broeikas-effect. Wordt dat minder door andere voeding? Af en toe is het bittere ernst, zoals wanneer de presentatoren in de aflevering over hamburgers zelf een koe slachten.

Jean Pierre Heijmans

De buitendienst, vanaf 19 september om 17.35 op NPO 3.

U wilt toch ook een koele auto?

Een beter milieu begint bij onszelf. We kunnen kiezen om kleding aan een waslijn te drogen. We kunnen minder vlees eten. We kunnen een zuinige auto kopen of het openbaar vervoer nemen. Toch wordt de vrijheid van de milieubewuste consument in grote mate beperkt door de logica van het vrijemarktdenken. Er wordt vaak beweerd dat de markt biedt wat de consument vraagt. In realiteit wordt veel technologie ongevraagd door onze strot geramd. Een mooi voorbeeld is de razendsnelle opmars van airco in Europese voertuigen.

In 1998 had 28 procent van alle nieuwe personenauto's in Europa airco aan boord. In 2003 was dat gestegen tot 70 procent en vandaag is vrijwel elk in Europa verkocht automodel standaard uitgerust met airco. Omdat de levensduur van een auto beperkt is, was in 2010 al 70 procent van het totale wagenpark in Europa voorzien van airco, en in 2020 zal dat 95 procent zijn. In ongeveer 20 jaar is klimaatregeling geëvolueerd van een dure optie naar een algemene standaard, zelfs in de kleinste en goedkoopste auto's.

Nochtans zijn de negatieve gevolgen voor het milieu dramatisch. Onderzoek heeft aangetoond dat airco, over het hele jaar bekeken, de uitstoot van broeikasgassen door het Europese personenwagenvoertuig met 10 procent doet stijgen (het cijfer voor 2010). Dat is ener-

zijds het gevolg van een 20 tot 40 procent hoger brandstofverbruik tijdens het gebruik van de airco, en anderzijds van de constante emissies afkomstig van de koelmiddelen. Airco heeft daarmee zowat twintig jaar vooruitgang in energie-efficiënte motoren weggevaagd.

Waarom is airco een standaard geworden op een continent waar 's zomers niet zelden de verwarming aangaat? Omdat het standaard inbouwen van de technologie voor autofabrikanten financieel voordelig is. Als een automodel zowel in de VS, Japan als Europa wordt verkocht, dan kan de fabrikant besparen door de technologie meteen in alle voertuigen in te bouwen: in Japan en de VS, waar de zomers veel warmer zijn, is airco namelijk al langer een standaard.

De airco niet gebruiken, lost niet veel op: het heeft geen invloed op de emissies van de koelmiddelen, en de systemen verbruiken ook brandstof als ze niet worden gebruikt. Uitwijken naar het openbaar vervoer is straks ook al geen optie meer. Alle nieuwe trams, bussen en treinen zijn uitgerust met airco.

Kris De Decker is oprichter van *Lowtech Magazine* en geeft ons elk nummer feit en fictie rond een hightech oplossing voor een duurzamere samenleving. www.lowtechmagazine.be

ADVERTENTIE

Nieuwe Business Modellen

Bestel nu het boek

www.nieuwebusinessmodellen.info

Samen Werken aan Waardecreatie

Strijdbare appeltaart

Preken voor eigen parochie is soms een goeie zaak. Zoals begin dit jaar in Wageningen. Achthonderd activisten, boeren, wetenschappers, studenten, ontwikkelings- en beleidsmedewerkers uit Nederland en de rest van de wereld waren bij elkaar. Waaronder *hot shots* zoals de Indiase wetenschapper en activist Vandana Shiva en Olivier de Schutter, (toen nog) Speciale Rapporteur van de Verenigde Naties voor het recht op voedsel.

Het huidige industriële landbouwsysteem zorgt voor uitputting en verspilling van grondstoffen, klimaatverandering, ontbossing, teloorgang van de biodiversiteit, honger, vervuiling, overgewicht, een wereldwijde leegloop van het platteland en bijbehorende troosteloze stroom van armen naar de stedelijke sloppenwijken, met inmiddels zo'n anderhalve miljard bewoners. Ja, ik wist het al wel en ook dat Vandana Shiva dat vond. Maar met haar vlammende speech van zo'n uur, wist ze het strijdbare vuur van die honderden toehoorders flink op te stoken. Voor wie er niet bij was, kijk eens op voedselenders.nl, voor verslagen in tekst en beeld en vooral een portie inspiratie. Die heb je nodig voor als je weer buiten de eigen parochie komt, want daar blijkt de weerstand tegen verandering onverminderd enorm, zoals Olivier de Schutter analyseerde. Blijf werken – lokaal, nationaal, internationaal – aan voedseldemocratie, riep hij op. Want daar gaat het over: de zeggenschap over ons voedsel – en dus ons leven – die we nu grotendeels overlaten aan een handjevol grote bedrijven met schimmige praktijken, gelegitimeerd door onze regeringen.

Poeh, wat klinkt dat allemaal zwaar en dat is het ook. Maar het mooie van werken aan een voedselrevolutie is dat die door de maag gaat: oftewel, je kunt er tegelijkertijd smakelijk van genieten. We maken een klassieke Hollandse appeltaart, waar de supermarkt zo weinig mogelijk aan verdient. Ter verhoging van het strijdbare elan schenken we er een donker biertje bij van een van die vele lokale brouwerijen die de afgelopen jaren uit de grond zijn geschoten.

Michiel Bussink verbouwt eten, geeft workshops over eten en schrijft over eten. Onder andere in zijn boeken *Lekker Landschap*, *Ik eet dus ik ben* en *Smaakboek Achterhoeks fruit*. Vind hem op www.michielbussink.nl

Recept

- 250 gram bloem van de molen
- zout
- 150 gram suiker
- 175 gram koude boerenboter
- 1 ei
- 75 gram rozijnen
- 5 eetlepels rum
- 1 kilo (zure) Nederlandse appels
- citroensap
- twee eetlepels stengember
- 100 gram Nederlands hazel- en walnoten
- 1 theelepel kaneel
- 2 eetlepels paneermeel
- 2 à 3 eetlepels melk

Zeef de bloem met het zout en 125 gram suiker. Snijdt de boter met twee messen in kleine stukjes door de bloem en roer er het eidooier door. Kneed de ingrediënten tot een bal, rol tweederde van de bal uit en bekleed er een beboterde springvorm (diameter ca. 24 cm.) mee. Dek af met plastic folie, evenals het restant van het deeg en zet minstens een half uur in de koelkast. Verwarm de oven voor op 175° C. Wel de rozijnen in de rum. Schil de appels, snijdt ze in stukjes, besprenkel met wat citroensap, roer er de grof gehakte noten door, twee eetlepels suiker en de kaneel. Bestrooi de deegbodem met paneermeel, schep het appelmengsel er in, rol de overblijvende lap deeg uit tot een rechthoekige lap en snijdt er repen van zo'n centimeter uit. Leg die in een ruitpatroon op de appelvulling, druk vast op de deegrand en bestrijk het deeg met melk. Zet de taart zo'n drie kwartier in de hete oven.

Niet onnodig stoken

Veel mensen blijken hun huis te verwarmen als ze niet thuis zijn. En dat leidt uiteraard tot verspilling. De gebruiksvriendelijkheid van instelbare klokthermostaten zou een belangrijke oorzaak zijn: mensen weten niet goed hoe ze de geprogrammeerde tijden kunnen aanpassen, dus de verwarming staat ook te loeien als ze een weekendje weg zijn.

Volgens de makers van Thermosmart, een slimme, strak belijnde wifi-thermostaat, valt er zo'n 20 procent op de gasrekening te besparen als mensen stoppen met onnodig verwarmen. Dat is met een simpel te bedienen online agenda vanaf iedere plek te regelen. De Thermosmart is geschikt voor 90 procent van de Nederlandse cv-ketels en past zich aan de specifieke gedragingen van huis en cv aan. Te bestellen via www.thermosmart.nl voor 250 euro.

Voordelen: Nooit binnenkomen in een koud huis. Minder gasgebruik. Via de Thermosmart-portal wordt het eigen gebruik gevolgd – alleen door de huiseigenaar.

Nadelen: Niet online? Geen bediening. Aan- uitzetten bij binnenkomst-vertrek werkt prima (dan maar even koud).

Veilig drinkwater

Hoe principieel tegen waterflesjes je ook bent, in verre buitenland of diep in de natuur is er vaak geen alternatief. Ja, water koken, maar dat is niet altijd handig of haalbaar. De Care Plus Water Filter is een aardige oplossing voor onveilig kraanwater of gesleep met flessen of jerrycans naar plekken waar natuurlijk zoet water beschikbaar is. Volgens de producent wordt water uit de Nijl zelfs schoon en veilig als je het filter gebruikt; het inactieveert protozoën en bacteriën en is met het bijgeleverde rietje rechtstreeks te gebruiken uit meren, rivieren of beekjes. In een minuut kan bijna twee liter water worden gefilterd. Het filter heeft een levensduur van 375.000 liter water. Uit de lijn van Tropenzorg.

Voordelen: Is er zoet water, dan kun je het drinken. Klein, licht (65 gram) en snel. Te monteren op kraan, waterfles, camelbag of knijpzak.

Nadelen: Je moet niet net alle waterbronnen missen. Tegen virussen in het water is het filter niet bestand.

Doe het zelf

Ga toch vissen

Elke dag een verse en verantwoorde maaltijd op tafel zetten. Het is en blijft een uitdaging. Zeker als je alles zelf bij elkaar wilt jagen en verzamelen. Gelukkig is vis ook een gezonde optie. En laat er in Nederlandse wateren nou een hoop eetbare vis rondzwemmen. Helaas geen kwestie van aan de waterkant gaan zitten en je hengel uitwerpen, maar wie best wat vaker Hollandse zoetwatervis zou willen eten, moet vooral even doorlezen.

Paling, snoekbaars, snoek, baars, karper, gewone kreeft, rivierkreeft, bot en wolhandkrab; het is allemaal eetbaar en zwemt gewoon in de Nederlandse binnenwateren. We moeten er alleen wel een beetje zuinig mee omgaan. Als we met zijn allen zonder nadenken flink zouden doorhengelen, zijn we snel van al die vissen af. Daarom gelden er strenge visregels.

Om te beginnen heb je de welbekende vispas nodig (www.vispas.nl). Daarmee mag je in de wateren vissen die op de Lijst van Viswateren staan (kijk op www.visplanner.nl). Mits je je aan alle regels houdt. Die vind je, naast heel veel meer essentiële informatie voor de sportvisser, op www.sportvisserijnederland.nl. Een belangrijke voor mensen die hun zelf gevangen vis willen opeten, is bijvoorbeeld nummer 4 uit de sportvisserij gedragscode welzijn vis: *vissen die voor eigen consump-*

Nienke Oosterbaan is auteur van *Fred & Wilma in de Vinexwijk* en geeft ons elk nummer een leuke tip om zelfvoorzienend te leven.

tie zijn bestemd moeten – liefst vóór het onthaken – worden gedood door een stevig klap op de kop. Dit dient bij voorkeur te gebeuren met een priester of ander daarvoor geschikt zwaar voorwerp, waarna direct de kieuwbogen kunnen worden doorgesneden. Ik bedoel maar...

Wie nieuw is in de visserij kan de viskunst misschien beter eerst even bij een ander afkijken. Nederland telt zo'n 150 beroepsvissers. Op www.combinatievanberoepsvissers.nl vind je de namen en adressen van professionele vissers met wie je een keertje mee kunt om de kneepjes van het vak te leren. Geen zin om zelf te vangen? Onder het tapje Verse Vis & Visrecepten op genoemde site vind je adressen (per provincie) waar je ambachtelijk gevangen vissen kunt kopen.

En wat doe je in de keuken met zo'n vers gevangen snoekbaars, karper of bot? Onder bovengenoemd tabje staat ook een hele serie visrecepten. Handig voor wie geen idee heeft welke vis er op het aanrecht ligt, zijn de uitgebreide beschrijvingen per vissoort. Inclusief foto. Daarnaast is ook *Zoetwatervis: de culinaire gids* van Hanneke Videler een aanrader voor wie meer wil weten en maken van vis. Eet smakelijk!

Online wereldmarkt

Van grote warenhuizen tot fairtradewinkels, voor handwerk uit verre landen hoeven we al lang niet meer zelf de wereld over te reizen. Toch is het maar de vraag wat er van het bedrag dat we ervoor neertellen bij de makers zelf terecht komt. Individuele handwerkers en kleine coöperaties uit opkomende landen kunnen nu echter hun spulletjes in de etalage zetten bij de online marktplaats Discovered, compleet met portretfoto en kort persoonlijk verhaaltje. Op foto's in de winkel houden ze hun karakteristieke producten soms zelf trots omhoog, met berglandschap of koe op de achtergrond. De verkoper bepaalt welk bedrag hij redelijk vindt (met wat supervisie) en daar telt Discovered 30 procent voor de organisatie, hun partners en onderhoud bij op. Hoofddoel is een positieve impact op de financiële positie van arme handwerkers en hun familie.

Discovered selecteert makers via ngo's en scouts, die bijvoorbeeld helpen met het fotograferen van de producten en adviseren over duurzame methoden om ze te maken en versturen. Vooralsnog is er alleen aanbod uit India, Indonesië, Kenia, Marokko, Zuid-Afrika en Mexico, maar meer landen volgen. Kijk op www.discovered.us.

Voordelen: Transparant. Korte productieketen. Gegarandeerd 70 procent betaald bedrag voor de maker. Geen kinderarbeid (wordt gecontroleerd).

Nadelen: Komt van ver, dus CO₂-uitstoot. Geen harde duurzaamheidseisen.

Fietslicht op zonnestroom

De dagen worden weer korter, hoog tijd om de fietsverlichting in orde te brengen. Fijn als die het voor de verandering eens altijd doet en gewoon vastzit aan de fiets (wie vergeet die losse lampjes nou niet). De Rydon Pixio, een ledlampje met zonnepanelen, zou aan deze op zich simpele eisen voldoen. Een volledig opgeladen accu zou voor 60 branduren zorgen. Zolang ze niet dagenlang in een donkere ruimte aanstaan, moeten ze het dus altijd doen. De makers hebben de stevigheid van hun product met succes getest in de wasmachine en als golfbal. Voor Nudgers met code 'nudge' in september 15 procent goedkoper. Zie www.nudge.nl en www.rydon.eu.

Voordelen: Altijd licht, dus veilig en geen zorgen over controles.

Nadelen: 35 euro per lampje plus verzendkosten is niet mals. Wel uitzetten.

Synthetische algenolie

Goed nieuws, schreven wij afgelopen april: Ecover gaat voor de productie van zijn schoonmaakmiddelen over van duurzame palmolie op algenolie. Mooi dachten we, gezien alle sociale en ecologische problemen rond palmolie. Maar er is kritiek, want nu blijkt dat er met het DNA van die algen is gerommeld. En is de olie wel echt duurzamer?

Dat laatste is volgens enkele internationale belangenorganisaties, waaronder Friends of the Earth USA, maar de vraag. Onder het motto "synthetische biologie is niet 'natuurlijk'" hebben zij een petitie opgesteld waarin ze Ecover oproepen geen gebruik te maken van deze ook wel extreme genetische manipulatie (of GMO op steroïden) genoemde technologie. Synthetische biologie, waarbij met synthetisch DNA leven in een cel op steeds verdergaande schaal kan worden verbouwd, draagt volgens het Rathenau Instituut de belofte in zich een meer duurzame productie van grondstoffen en energie mogelijk te maken. Het ziet graag meer discussie over de kansen en gevaren hiervan.

Senior onderzoeker Dirk Stermerding, die zich bezighoudt met maatschappelijke implicaties en risicovraagstukken, vindt daarom dat de technologie door Ecover-critici wel erg snel wordt afgeschreven. Microalgen die middels fotosynthese zeer efficiënt olie produceren zijn een duurzaam alternatief. De algen van Ecover worden echter gevoed met suiker. Hierdoor verplaatsen problemen rond palmolie zich wellicht naar suikerriet. Een levenscyclusanalyse zou hierover uitsluitsel geven. Dat moet volgens Stermerding goed worden onderzocht. "Kritisch kijken hoe dat productieproces precies plaatsvindt, welke risico's eraan zijn verbonden en wat het betekent voor het grondstofgebruik. Ook omdat het een van de eerste producten op de consumentmarkt is waarin synthetische biologie een rol speelt." Het argument dat algenolie niet 'natuurlijk' zou zijn, vindt hij minder relevant. "Ecover producten zijn sowieso industrieel, er komen allerlei bewerkingen aan te pas." De petitie en artikelen in onder andere *The Ecologist* over deze zaak eisen meer onderzoek naar wat er gebeurt als de algen vrijkomen in het milieu vóór de olie wordt gebruikt. "Vragen over de veiligheid moet je voortdurend blijven stellen", vindt Stermerding, al wijst hij erop dat juist synthetische biologie kan regelen dat de algen afhankelijk zijn van bepaalde condities die in de natuur niet voorkomen.

'Algenprofessor' René Wijffels van de Wageningen UR is betrokken bij het AlgaePARC, dat algen kweekt op basis van fotosynthese. De gevaren wijst hij van de hand. "In de olie zit geen gewijzigd DNA, en dan nog: het zijn veilige organismen." Hij vindt de algenolie van Ecover een stap in de goede richting. "De druk op regenwouden door palmolie wordt hierdoor verminderd. En productie via fotosynthese, die het landbouwareaal van suikerriet of palmolie niet nodig heeft, is pas commercieel haalbaar over vijf tot tien jaar."

Wendy Koops

Symposium Verandering, hoe doe je dat?

Milieudefensie streeft naar een duurzame en eerlijke maatschappij. Maar hoe breng je deze tot stand? En hoe veranderen we een systeem dat niet wil veranderen? Milieudefensie en *Down to Earth* magazine nodigen iedereen van harte uit samen met ons een antwoord te vinden op deze vraag op het symposium 'Verandering hoe doe je dat?' op zaterdag 27 september van 12.15 tot 17.15 uur in Utrecht. Kijk voor meer info op www.milieudefensie.nl/symposium of op de achterpagina van dit blad.

Milieudefensie Academie

Milieudefensie Academie geeft lokale initiatieven een steuntje in de rug. **10 september. Van gelijk hebben naar gelijk krijgen: leer slim en effectief lobbyen.** Arabella Bosscher en Yorian Bordes, public affairs adviseurs van 14 groene organisaties, leggen in theorie en praktijk uit hoe je de politiek meekrijgt. **8 oktober. Spandoek versus pinguïn-**

pak: actievoeren voor dummys. Ivo Verburg, actievoerder van Milieudefensie weet er alles van: Hoe zet je een actie op, en hoe voer je deze uit? Meedoen? Schrijf je in op milieudefensie.nl/academie

PROJECT A15 Ga voor de wind op Festival de Oversteek

Ons Project A15 brengt dit jaar i.s.m. windcoöperatie Windpower Nijmegen op Festival de Oversteek een verrassend programma met windenergie in de hoofdrol. Met als hoogtepunt een 'levende' windmolen die we samen met mensen bouwen. Doe ook mee op zondag 5 oktober. Meld je vandaag nog aan! www.projecta15.nl/bouweenwindmolen

Informatiebijeenkomsten: Aan de slag voor gezonde lucht!

Bent u benieuwd naar de luchtkwaliteit in uw buurt? Kom naar de bijeenkomst voor bewoners die met ons in actie willen komen. U krijgt informatie over de gezondheidseffecten van luchtvervuiling, maar we zullen ook de

oplossingen voor uw buurt bespreken. In de vieste straten gaan we in 2015 de luchtvervuiling meten, misschien wel samen met u?

Rotterdam: 9 oktober, Hotel Manhattan

Utrecht: 15 oktober, Ekko

Amsterdam: 23 oktober, Club Lite

Den Haag: 30 oktober, Idazaal

Peoples Climate March

Op zondag 21 september vindt er in

New York tijdens de VN Klimaattop een massale People's Climate March plaats. De mars wordt "gespiegeld" in o.a. London, Parijs, Berlijn en Amsterdam.

Om 18.30 uur is daar bij het EYE gebouw aan het IJ een groot evenement. Met optredens van onder meer DJ Isis, Typhoon en Florian Wolff. De actie is een initiatief van Urgenda en wordt ondersteund door Milieudefensie. Voor meer informatie: www.peoplesclimate.nl

Doe mee!
Kijk voor een actueel activiteitenoverzicht op www.milieudefensie.nl/doemee

Adverteren in Down to Earth?

ADVIESBURO CADEX

0111 643307 | info@cadex.nl | www.cadex.nl

ADVERTENTIE

Wilt u een gezonde aarde doorgeven?

Samen met onze leden en donateurs werken wij aan een schone, leefbare en rechtvaardige wereld. U steunt ons misschien al. Daar zijn we u heel dankbaar voor! U kunt ons blijven steunen door Milieudefensie op te nemen in uw testament. Een bijzondere manier om iets moois na te laten. Ook hoeft er over het deel dat u aan Milieudefensie schenkt, geen belasting betaald te worden.

We begrijpen dat u goed over uw testament wilt nadenken en daar rustig de tijd voor wilt nemen. Denkt u aan het opnemen van een goed doel of meerdere goede doelen in uw testament? Neem dan vrijblijvend contact met ons op:

- stuur mij de brochure
- bel mij voor een adviesgesprek
- kom bij mij langs om rustig te kunnen praten over de mogelijkheden (wij bellen u om een afspraak te maken)

naam:	M/V
adres:	
pc en woonplaats:	
telefoonnummer:	
ik wil het liefst gebeld worden om:	uur

Of bel of mail ons: 020 5507 323 veronique.lecluse@milieudefensie.nl
Stuur deze bon op naar:
Milieudefensie, t.a.v. Véronique Lecluse,
Antwoordnummer 8391, 1000 RA Amsterdam

Henk Groenendaal

5468

Slobbe

Weerloos

Ik was de haas tot op drie meter genaderd toen de twijfel toesloeg. Alles lukte en toch...

De haas zat in elkaar gedoken, de oren plat omlaag, en maakte geen aanstalten om weg te rennen.

In twee, drie stappen en een sprong zou ik hem in mijn handen hebben.

De jacht geslaagd. Succes verzekerd.

Een vriend had mij verteld hoe ik het aan moest pakken.

Hij zei dat hazen alleen weg rennen als je recht op hen af komt. "De truc is dus dat je in grote cirkels om het dier heen loopt, en dan die cirkels langzaam kleiner maakt. Heel geleidelijk. Dan denken ze dat je aan hen voorbij zult lopen en blijven ze zitten waar ze zitten."

Dat verhaal bleef me door het hoofd spoken.

Zou het waar zijn?

Zou ik zo een haas kunnen vangen? Met blote handen?

Of was het een broodje aap?

Ik kon het nauwelijks geloven.

"Probeer maar", zei hij.

En dat deed ik.

Nou, daar heb je wel geduld voor nodig. Misschien begon ik te voorzichtig en was mijn eerste cirkel door het weiland veel te groot. Pas na ruim een half uur – belaagd door vliegen, zoen en bijgedachten – stond ik achter hem.

De haas was bang. Ik zag hem trillen.

Nu zijn vluchtreflex hem in de steek liet, was hij weerloos.

Ik had mijn jas uitgedaan en was van plan die tijdens mijn sprong vooruit te gooien. Over het dier heen, zodat hij niet weg kon schieten voor ik hem klemvast in mijn handen had.

Maar goed, toen kwam de twijfel.

Ik vroeg me af waar ik in hemelsnaam mee bezig was. En vooral waarom.

Ik eet geen haas en had geen enkele intentie om het dier te doden. Het leek me kicken.

Ik deed het eigenlijk alleen ... omdat het kon.

Daar moet ik, midden in het weiland, plots aan denken.

Aan hoe graag ik, en misschien wel iedereen, dingen doe omdat ze kunnen.

Omdat iets uitgevonden is. Bedacht. Gemaakt. Verkocht. Gegeven.

En niet omdat iets duurzaam is.

Een zwerm spreuwen vliegt voorbij.

Ik laat de haas met rust.

En loop maar eens op huis aan.

Thomas van Slobbe is directeur van Stichting wAarde en thriller-auteur. Elk nummer deelt hij met ons een lichtvoetig verhaal over duurzaamheid.

Illustratie: Renée Gubbels

Algemene Ledenvergadering 19 november 2014

Op woensdagavond 19 november 2014 vindt de Algemene Ledenvergadering van Milieudefensie plaats in Utrecht.

Wilt u meepraten over het beleid van Milieudefensie, mis deze avond dan niet!

Op de voorlopige agenda staat onder meer het meerjarenperspectief 2015-2017, de beleidsnotitie 2015, inclusief de hoofdlijnen van de begroting 2015. Daarnaast staat criteria voor samenwerking met en sponsoring door bedrijven op de agenda. Verder vinden er verkiezingen plaats voor vacatures bij de redactie van het Ledenbulletin en in het presidium.

De mogelijkheid tot het indienen van agendapunten staat open tot 19 september 2014. Deze kunt u sturen aan bestuur@milieudefensie.nl of aan Vereniging Milieudefensie, Postbus 19199, 1000 GD Amsterdam, t.a.v. het bestuur.

Aanmelden ALV

U kunt zich aanmelden bij onze Servicelijn, via telefoonnummer 020 6262 620, per mail service@milieudefensie.nl of per post aan Vereniging Milieudefensie, t.a.v. Servicelijn, Postbus 19199, 1000 GD, Amsterdam.

Na aanmelding ontvangt u circa twee weken voor de ALV de agenda, de stukken en de routebeschrijving.

Wij hopen u op 19 november in Utrecht te mogen begroeten.

Kandidaten gezocht!

Presidium

In het Presidium is een plaats vrij voor twee presidiumleden en een reserve presidiumlid.

Redactieleden Ledenbulletin

Bij het Ledenbulletin is een plaats vrij voor een redacteur.

Op onze website <http://milieudefensie.nl/overons/werken-bij> kunt u meer lezen over de inhoud van de functies. Heeft u interesse in één van deze functies? Mail of schrijf dan naar: bestuur@milieudefensie.nl, of Vereniging Milieudefensie, Postbus 19199, 1000 GD Amsterdam, t.a.v. het bestuur.

Reacties op de vacatures ontvangen wij graag voor 10 oktober 2014.

Colofon

Down to Earth
Nummer 24, september 2014

Down to Earth is een uitgave van Vereniging Milieudefensie en verschijnt zes maal per jaar. Het blad wordt gemaakt op basis van een onafhankelijk redactiestatuut. De artikelen geven niet noodzakelijk het standpunt weer van de Vereniging Milieudefensie. Wie kopij wil inzenden, wordt verzocht vooraf contact op te nemen met de redactie. Overname van artikelen is mogelijk na overleg met de redactie.

Servicelijn 020 626 26 20 (voor abonnementen, administratie en vragen)

Redactieadres

Postbus 19199, 1000 GD Amsterdam
T: 020 550 73 74
F: 020 550 73 10
E: redactie@downtoearthmagazine.nl
www.downtoearthmagazine.nl

Redactieraad Kees van den Bosch, Marlijn Dingshof, Wyke Smit, Jan Paul van Soest, John Verhoeven

Redactie Freek Kallenberg (hoofd), Wendy Koops

Art-direction en vormgeving 8-13 Grafisch ontwerpers (Marjan Peters), www.8-13.nl

Druk Senefelder Misset, Doetinchem
Dit tijdschrift is gedrukt op Reviva Print (100% kringloop)

Abonnement Minimaal €35,- per jaar. U bent dan tevens lid van Milieudefensie. Opzeggingen alleen schriftelijk via de Milieudefensie Servicelijn, Postbus 19199, 1000 GD Amsterdam. Opzeggen kan tot 1 november voor de eerste helft van het kalenderjaar en tot 1 mei voor de tweede helft van het kalenderjaar.

Advertenties Tarieven en opgave via Adviesbureau Cadex, Tuin 12, 4307 Oosterland (Zld).
T: 0111 64 33 07.
E: info@cadex.nl

ISSN: 2211-0712

Groenland

Misschien wel de enige plek waar ook wel over klimaatverbetering wordt gesproken is Groenland. Inderdaad, het smelten van de ijskap en de gletsjers is de belangrijkste reden voor de stijgende zeespiegel (zeven meter als de ijskap helemaal smelt). Maar aan de andere kant: allerlei kostbare grondstoffen in de aarde, zoals goud, zilver, lood en zink, maar ook olie worden door de dooi opeens toegankelijk – waarop allerlei partijen tot tevredenheid van de regering nu zitten te azen.

Een positief effect is dat er in het zuiden opeens gewassen kunnen worden verbouwd: aardappelen, uien, salades, zelfs aardbeien. Met de hoge prijzen van het voedsel uit Denemarken is dit voor veel mensen een welkome manier om geld te besparen, zoals voor de hier geportretteerde Elna Jensen en haar zoon. Waar men in het zuiden iets meer zelfvoorzienend wordt, staat de traditionele manier van leven in het noorden zwaar onder druk. Doordat er minder ijs is, wordt leven van de jacht en visvangst steeds moeilijker.

Tekst Wendy Koops Beeld Kadir van Lohuizen / NOOR

Symposium

Verandering, hoe doe je dat?

Zaterdag 27 september 2014

12:15 tot 17:15 uur in Utrecht

Milieudefensie streeft naar een duurzame en eerlijke maatschappij. Maar hoe breng je deze tot stand? En hoe veranderen we een systeem dat niet wil veranderen? Milieudefensie en Down to Earth magazine nodigen iedereen van harte uit om samen een antwoord te vinden op deze vraag.

Met inleidingen van Duncan Mc Laren (onderzoeker en voormalig directeur van Friends of the Earth Schotland), Chris Roorda (DRIFT) en Henk Oosterling (filosoof en directeur Rotterdam Vakmanstad).

Daarnaast gaat Rik Vuur van vertelcollectief de Jonge Honden ons leren hoe het verhaal over verandering te vertellen en laten Henk van Arkel van Social Trade Organisation, Judith Vos van Voedselcoöperatie Amersfoort en Pauline Westendorp van Wij krijgen kippen ons zien hoe verandering in de praktijk werkt.

Kom ook en laat je inspireren.
Dit symposium geeft je een andere kijk op verandering!
Kijk voor meer informatie op
milieudefensie.nl/symposium en geef je op!

DOWN TO
earth

milieudefensie
anders kijken, anders kiezen

